

MLJETSKI FALSIFIKATI*

Dr Nada Klaić

I. Problem

Svaki ozbiljan naučni rad počinje kritikom izvornog materijala. Budući da ona pretpostavlja — osobito za historičara srednjeg vijeka — ne samo temeljito poznavanje same izvorne građe, diplomatskih i historijskih činjenica već i visoko razvijenu naučnu svijest, ne događa se rijetko da se taj prvi zakon historije zaboravlja. Ali, često se događa i to da poneki historičar, krijući u sebi sumnje o vrijednosti izvorne građe, javno nastupi protiv svoga uvjerenja. Najzad, u borbi koja se u historiografiji vodi i vodit će se o vrijednosti izvorne građe ima, na žalost, još i danas suviše neiskrenosti. To, dakako nije neka posebna odlika našeg vremena. *Bella diplomatica*¹ su bila uvijek praćena žestokim raspravama takvog karaktera. S druge strane, preoštarij kriterij pri ocjeni izvora nosi u sebi također opasnost da se pođe u krajnost. Ali možda je i to za postizavanje naučno utvrđenih rezultata manja opasnost nego slijepa vjera u autentičnost, koja se vuče iz generacije u generaciju.

Pregled domaćih »bella diplomatica« koji je dao 1931². g. S. Stanojević u svojim odličnim *Studijama o srpskoj diplomatiji*³ pokazuje da se kod nas nije mnogo zaostajalo — što se žestine tiče — za vanjskim svijetom. Kako je on sebi postavio za zadaću da istražuje isprave na narodnom jeziku, došao je do uvjerenja da je »kod nas bilo . . . srazmerno vrlo malo povelja, akata i dokumenata, pisanih na narodnom jeziku, koji nisu autentični, a među njima je pravih falsifikata sasvim neznatan broj. Velika većina« — nastavlja Stanojević sažimajući rezultate — »naših falsifikovanih povelja upravo i nisu pravi falsifikati u celini, nego su one samo interpolisane, tj. u njihov tekst je umetnuto ponešto, što je falsifi-

* Ovu sam raspravu napisala još 1963. godine i predala sam rukopis SAN. Na osnovu izvještaja o raspravi kolege prof. dr. Sime Ćirkovića rukopis mi je bio 28. V 1966. vraćen na »eventualnu preradbu«. Budući da ocjena kolege Ćirkovića nije bila pozitivna odlučila sam raspravu štampati onako kako je bila napisana i predana SAN. To činim stoga, jer želim da se povede rasprava o ispravama o kojima je ovdje riječ. Naime, ako sam pogriješila neka to bude felix culpa. Nađe li netko od historičara bolje rješenje sama ću ga rado prihvatiti. Dakako, ako takvo mišljenje bude zasnovano na objektivnoj analizi i kritičkom odnosu prema osumnjičenim ispravama.

¹ H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien I*, Leipzig 1889, str. 19. i sl.

² Pogl. XXV. O falsificiranim poveljama pisano je 1931. g., ali je štampano 1936. u *Glasiu CLXIX*.

³ *Glas* 90, 92, 94, 96, 100, 106, 110, 132, 156, 157, 161 i 169.

katorima bilo potrebno. Sem toga, često su dve autentične povelje spojene i prepisane u jednu«. Stanojević je, nadalje, mogao utvrditi činjenicu koja je dotad bila poznata i u hrvatskoj historiografiji, naime, da je najveći broj falsifikata ili interpoliranih isprava crkvenog porijekla, »što je uostalom i sasvim prirodno, jer je crkvama i manastirima najviše bilo potrebno i kod njih se najviše ispoljava težnja da utvrde ili prošire svoja prava«. On je smatrao za potrebno da naročito naglasi kako se i »u manastirskim falsifikovanim i interpoliranim poveljama poneki put ne vidi zašto je povelja falsifikovana ili interpolirana«. ⁴ Bez želje da bude potpuno iscrpan, on je dao i pregled literature o falsifikatima, odnosno popis srpskih povelja koje su osumnjicene kao falsificirane ili podmetnute.

Skrenut ćemo pažnju samo na one isprave o kojima će i u ovoj raspravi biti govora. To su isprave u korist mljetskog benediktinskog samostana sv. Marije, koje su se sve donedavna ubrajale u skupinu tzv. lokrumskih falsifikata. Naime, tako je Šišić ⁵ nazvao čitavu grupu falsificiranih isprava zbog toga što je tobožnji destinatar bio lokrumski benediktinski samostan. Ali već je i on iz spomenute skupine izdvojio jednu ispravu, tobožnju darovnicu kneza Dese iz 1151. g. u korist benediktinskog samostana sv. Marije u Pulsanu. ⁶

Međutim, napad na lokrumske falsifikate počeo je davno prije Šišića. Doduše, do njegovih vremena nije bilo cjelovitih rasprava, već se tu i tamo, više prigodno, upozoravalo na neispravnost oblika i proturječnosti u samim falsifikatima. K. Jireček je imao bez sumnje najbolje izvježbano oko za prepoznavanje sumnjivih isprava. Stoga je on, nakon Engela ⁷, označio kao falsifikate ne samo isprave lokrumskog samostana već i darovnicu Stefana Prvovjenčanog u korist istog samostana, koju je držao interpoliranom »besonders die Stelle von einem angeblichen Grundbesitz auf der Halbinsel von Stagno von Meer zu Meer«. ⁸ Kad je zatim izdavao bulu pape Ivana XXII iz 1325, onda mu se »hrisovule kraljeva srpskih dane manastiru Mljetskomu« ⁹ više nisu činile sumnjivima. Bar to nije na ovom mjestu označio.

Pišući o »Hilandarskoj povelji velikog župana Stefana (Prvovenčanog) iz godine 1200—1202«, A. Solovjev ¹⁰ se osvrnuo i na Stefanovu darovnicu mljetskom samostanu. Stefanova hilandarska povelja je nastala, prema uvjerenju Solovjeva, prema Nemanjinoj isto tako hilandarskoj povelji, ali je od nje »više pesnički i verski nadahnuta« i »najmanje obraća pažnju na verska pitanja«. Sankcija i potpis odgovaraju duhu onog vremena, a titula »namestni gospodin vrlo je retka« i »dolazi još u povelji istog Prvovenčanog mljetskom manastiru«. Dalja usporedba isprava vodi Solovjeva do zaključka da su obje darovnice autentične. »Pesnički, živi stil Prvovenčanog u povelji i iskreno sećanje na svoga oca, jako se pribli-

⁴ Glas 169, str. 17—8.

⁵ Letopis popa Dukljanina, SKA, pos. izd., Filoz. i fil. spisi, knj. 18, 1928, str. 184—255. (dalje = Letopis).

⁶ Tekst isprave vidi u T. Smičiklasi, Codex diplomaticus II, str. 67—68 (po Kuku-ljeviću, Codex II, str. 45—46), zatim u F. Šišića, Letopis, str. 200—201.

⁷ Geschichte des Freistaates von Ragusa, Wien 1807, str. 69.

⁸ C. Jireček, Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, 1897, str. 23.

⁹ Spomenici srpski, Spomenik XI, str. 25. On je prepisao bulu pod datumom: 13. VI 1324. Vidi bilj. 192.

¹⁰ Prilozi za književnost, istoriju, jezik i folklor V, 1925, str. 62—91. (dalje = Prilozi V).

žuju drugoj povelji istog vladara — katoličkom manastiru na o. Mljetu kod Dubrovnika; isti način citata iz sv. Pisma, retorskih pitanja, direktnih apostrofiranja. ... To podudaranje između dve povelje, od kojih je jedna poznata samo po dubrovačkom prepisu iz XIV. v., a druga je do naših dana ležala u Sv. Gori — najlepší je dokaz da su obe autentične.¹¹

Svoje je mišljenje o Stefanovoj mljetskoj povelji ponovio A. Solovjev i 1953. g.¹²

Ali njegova obrana kao i Jirečekovo sumnjičenje nisu postali predmetom raspravljanja u novijoj historiografiji.

Ne može se kazati da je posve nestalo zanimanje za mljetske isprave. Ali ni Šišić nije 1928. g. rekao mnogo više ili bar toliko da bi njegovo mišljenje vodilo konačnom rješenju. On je, doduše, bio odlučniji od svojih predšasnika. Na osnovu opsežne analize spomenute grupe isprava došao je do uvjerenja da se radi o falsifikatima. U njegovo je doba bilo poznato trinaest isprava, koje je on s obzirom na sadržaj podijelio u tri skupine: prvu čine isprave o utemeljivanju lokrumskog samostana i tobožnje darovnice crkve sv. Pankracija na Mljetu u Babinu Polju; drugu također tobožnje darovnice crkve sv. Martina u Šumetu u korist istog samostana i, najzad, »trećoj skupini pripada prepis isprave zahumskog kneza Dese od godine 1151«. Prva i posljednja, tj. fundaciona iz 1023. i Desina iz 1151. kao i jedna isprava iz druge skupine (datirana 1193. god.), prema Šišićevoj su ocjeni autentične, dok su sve ostale (12 isprava) falsifikati.¹³ Šišić nije dolazio do svojih rezultata na osnovu brzopletih zaključaka. Raspravljanje o tim falsifikatima, koje je nazvao ekskursom,¹⁴ popratio je historiografskim uvodom. Sretna okolnost, naime činjenica da je većina falsifikata sačuvana u obliku tobožnjih originala pružila je Šišiću mogućnost da na osnovu paleografske analize izvede zaključke. Ona ga je uvjerila da su isprave prve skupine »postale u prvoj polovini XIII veka, i postanjem svojim nikako ne prelaze u drugu polovicu, sem — možda — isprava blizanaka episkopa Gavrila i bana Borića«¹⁵. Na osnovu diplomatske analize kao i međusobnog uspoređivanja falsifikata »dolazimo do pouzdana rezultata, da su ih pravili ljudi — bez sumnje lokrumski benediktovci — slabo vešti sastavljanju isprava, dakle taki, koji su doduše imali u rukama autentičnih isprava svoga vremena, pa i ranijega, ali pisanje isprava nije im bilo redovito zanimanje«.¹⁶ Oni su se prema Šišićevim predmnijevanjima služili i nekim »primitivnim, ali autentičnim zahumskim ispravama«. Povod falsificiranju valja tražiti »u darovanju srpskoga kralja Stefana Prvovenčanoga (oko 1220«¹⁷), jer je tada, kako Šišić misli, bio ugrožen dotadašnji posjed lokrumskog samostana na Mljetu (tj. Babinu Polje s crkvom sv. Pankracija). Nakon darovnice nastaje »proces pred zahumskim vlastima, i ti su falsifikati trebali da budu od koristi benediktovcima u tvrđenju, da je crkva Sv. Pankracija s njenom zem-

¹¹ N. dj., str. 76.

¹² Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine V, 1953, str. 71—72. (dalje = Godišnjak V).

¹³ Letopis, str. 202.

¹⁴ N. dj., str. 184.

¹⁵ N. dj., str. 211.

¹⁶ N. dj., str. 225.

¹⁷ N. dj., str. 226.

ljom u Babinu Polju davna njihova svojina«. ¹⁸ Šišić misli da je samo oskudica izvora uzrokom što o procesu nema nigdje nikakve vijesti. »Ali, jer se u docnijim izvorima nikad više ne pominje crkva Sv. Pankracija ... moramo zaključiti da lokrumski benediktovci nisu uspjeli i da im falsifikati nisu koristili«. ¹⁹

Drugu skupinu čine mnogo vještije sastavljeni falsifikati. Ali »lažnost ovih isprava druge skupine dokazuju i neki istoriski momenti i protivurječne njihove sadržine s drugim pouzdanim istoriskim materijalom«. ²⁰ Falsifikati su prema Šišiću nastali u XIII st. u borbi samostana »s nekim dubrovačkim susedima oko crkve Sv. Martina«, kad se on »našao ponukanim, da falsifikuje one četiri isprave, kojima je hteo da dokaže, da je crkvu Sv. Martina u Šumetu dobio još od srpsko-duklijanskih vladara u početku XII veka, a u stvari on je do nje došao — nama sada nepoznatim načinom — verovatno najranije tek punih stotinu godina docnije«. ²¹ Podloga su falsifikata bile dubrovačke latinske isprave XIII st. kao i podaci o nekim historijskim licima. Među obrađivanim ispravama Šišić obraća posebnu pažnju Desinoj ispravi iz 1151. g., koja »nema **nikakve veze s lokrumskim manastirom**«. ²² Isprava je, kako Šišić misli, autentična, jer njene forme ne pobuđuju nikakvu sumnju. U namjeri da pokaže kako je isprava doista autentična, Šišić je pokušao njene podatke ovjerovati autentičnim i historijski poznatim podacima o destinataru, tj. samostanu sv. Marije u Pulsanu, ili tačnije o osnivaču pulsanskoga reda. Kad je utvrdio istovjetnost poznatih historijskih činjenica i podataka u Desinoj ispravi, on se pitao: »Zar je moguće i zamisliti, da bi sve te detalje, inače u punoj harmoniji — bez i trunca sumnjivosti — s istoriskim činjenicama, mogao znati kaki docniji falsifikator u Dubrovniku i okolini, a da se baš ničim ne oda?« Nadalje pita »kakova bi imalo i smisla falsifikovati donaciju u korist pulsanskoga reda i udaljena južnoitalskoga manastira sv. Marije na Monte Garganu, koji inače **nigde i nikad** nisu u tom kraju, i nigde na istočnoj obali Jadranskoga mora, imali zemljišnih poseda«. ²³ Međutim, kad je ispitujući diplomatske formule ipak morao zastati nad nekim pogreškama (npr. na intitulaciji), onda ih je radije pripisivao prepisivaču. ²⁴ U Dukljaninu je doduše našao odgovor na pitanje kako je Desa došao do Duklje i Trebinja, »ali ne i za Zahumlje, a baš samo kao vladar Zahumlja mogao je knez Desa da učini ono darovanje«. Morao je, dakako, priznati da »je malo nezgodno, da je za to pitanje jedini izvor Letopis Popa Dukljanina«, pa se pokušao utješiti dodatkom da »je on za XII vek ipak dosta pouzdan«. Šišić pretpostavlja da se Zahumlje poslije Bodinove smrti otcijepilo od Duklje, a da se »poslije propasti kralja Đure (o. 1130-1) izgleda i Zahumlje pridružilo Raškoj kao neka odelita oblast, ali su njome upravljali članovi raške dinastije«. ²⁵ »Zato je veoma verovatno« — nastavlja — »da je još posle izmirenja velikoga župana Uroša II, oca Stefana Nemanje, s braćom Belošem i Desom (o. 1132—3) **Desa dobio u upravu Zahumlje kao knez (dux)**, tek posle

¹⁸ N. dj., str. 226.

¹⁹ N. dj., str. 227.

²⁰ N. dj., str. 231.

²¹ N. dj., str. 239.

²² N. dj., str. 242.

²³ N. dj., str. 245.

²⁴ N. dj., str. 247.

²⁵ N. dj., str. 248.

toga, koristeći se opštim prilikama, upao je oko 1148/9 u oblast kneza Radoslava i oteo mu Trebinje i Duklju (Zetu) sem primorja«. Već 1153. dobiva Desa od Manojla Dendru, a 1162. postaje ipak veliki župan. 1165. ga je naslijedio Tihomir (1165—1168). U Zahumlju se pak sve do 1199. nalazi Miroslav, mlađi Tihomirov brat. »Prema tome dakle, Zahumlje — koje je neko vreme bilo nezavisno (o. 1126—1130) — po mome je mišljenju postalo odelita administrativna čest Srbije od vremena propasti dukljanskoga kralja Đure i takovom ostalo kroz sve vreme Nemanjića«. ²⁶ Kako su i neki svjedoci u Desinoj ispravi prema Šišiću »istoriska lica onoga vremena«, on nastoji poduprijeti svoje mišljenje o ispravnosti Desine isprave poviješću Mljeta. Polazeći sa stajališta da se »Neretljanska oblast« raspala prije 1020, on je ustvrdio da se Korčula s Mljedom računala otad kao sastavni dio Zahumlja, odnosno srpske države, »dok najzad (oko početka XV veka) nije postao (tj. Mljet; N. K.) sastavna čest dubrovačke republike...«. Dok je Mljet pripadao Zahumlju, »sve je njegovo žiteljstvo bilo podanik (kmet) zahumskoga kneza, plaćajući mu za obrađivanje zemlje izvesni danak...«. Zato se Desa i jest 1151. g., kako misli Šišić, »odrekao ne samo svih zemalja (oranica, livada i vinograda) na čitavom Mljetu, nego i danka mljetskih podanika prenevši ga na budući manastir sv. Marije«. ²⁷ Da bi to zaista dokazao, Šišić je morao u Desinu ispravu umetnuti riječ *tributum*. ²⁸ Tako je pripisivao Desi prava na koja ni falsifikator nije mislio. Uvjeren da su i sve ostale isprave samostana autentične, Šišić zaključuje »da nije bilo ni razloga ni prilike falsifikovanju isprave Dese od 1151.«, kao i to »da nas svi ovi razlozi, i diplomatski i istoriski, mogu dovoljno da ubede, da je isprava kneza Dese od 1151 autentična«. ²⁹

Sve donedavna historiografija je u pitanju mljetskih isprava i lokrumskih falsifikata išla uglavnom putem koji je utro Šišić. Tako je već 1931. B. Gušić u prilogu o tome »Kako je Mljet pripao dubrovačkoj republici« ³⁰ prihvatio njegove tvrdnje. Štaviše, prema njegovu uvjerenju Šišić je »nedvojbeno dokazao autentičnost Desine darovnice«. ³¹ Ali on se u nekim pojedinostima udaljio od njega. Tako on misli da vlast Nemanjića nije bila »baš uvijek naročito stalna«, jer darovnica Stefana Prvjenčanoga ne spominje fundacionu Desinu ispravu, »štaviše, ponovo se izrijeком daje 'otok vs i Babino polje' zajedno sa nekim drugim posjedima u susjednom stonskom primorju i na Korčuli«. ³² Pozivajući se na ispravu iz 1215 ³³, on misli »da je neko vrijeme prije konsolidacije nove srpske države pod Stefanom Prvovjenčanim morala dubrovačka općina imati neka prava na izvjesne dohotke s ovih otoka«. ³⁴ Gušić ovdje ne dodiruje pitanje lokrumskih falsifikata, tj. isprava o crkvi sv. Pankracija. Vraćajući se 1958. na historiju Mljeta ³⁵, on je ponešto proširio tuma-

²⁶ N. dj., str. 249.

²⁷ N. dj., str. 251.

²⁸ »Et si quis preter monachos S. Benedicti laboratum habet, vel in futuro laborare insulam ipsam presumpserit *tributum* quod nobis dari solitum est prefacto eorum monasterio aportet« (Letopis, str. 251—252).

²⁹ N. dj., str. 255.

³⁰ Iz dubrovačke prošlosti, Zbornik u čast M. Rešetara, Dubrovnik 1931, str. 47—54.

³¹ N. dj., str. 47.

³² N. dj., str. 48.

³³ T. *Smičiklas*, CD III, str. 134.

³⁴ N. dj., str. 48.

³⁵ B. Gušić — C. Fisković, Otok Mljet, naš novi nacionalni park. Predavanja JAZU, sv. 17, 1958.

čenje Desine darovnice ne izražavajući sumnju u njezinu autentičnost,³⁶ iako je u vezi s novim poznatim tekstom G. Čremošnik temeljito uzdrmao vrijednost Desinih isprava.

Naime, V. Foretiću³⁷ je uspjelo naći prijepis triju isprava iz 1284. g. koje se također tiču pulsanskoga reda. Prijepise je isprava, i to nedatirane Inocencija III i dviju Desinih iz 1151, načinio i autenticirao notar Petar i sudac Bartolomej iz grada Monte Sant Angelo. Foretić je, na žalost, propustio da paleografski opiše izdane isprave, a kako nije priložio tekstu ni faksimile, nije poznato o kakvom se pismu radi. Desine je isprave popratio suviše oskudnim komentarom, ali je nesumnjivo dobro učinio što je uputio čitaoca na Šišićevo nedopušteno mijenjanje teksta Desine isprave.³⁸ On je prvu Desinu ispravu (poznati tekst iz Šišićeva djela) proglasio darovnicom, dok je druga, koju prvi put objelodanjuje, prema njegovu uvjerenju, »zapravo fundacijska isprava novog područnog samostana sv. Marije na Mljetu, u kojoj se ističe, da se cijeli otok Mljet daruje *ad opus eiusdem monasterii*, dakle na upotrebu kao dobro potrebno za opstanak tog samostana«. U tzv. fundacijskoj ispravi podijelio je prema Foretiću Desa samostanu oslobođenje od *ius descensusa* i pravo azila.³⁹ Povod izdavanju ovih isprava Foretić nije ispitivao. Usprkos poznatim podacima on je ustvrdio da su se u vrijeme izdavanja isprave knezovi Zorzi samo »kitili naslovom kneza Korčule i Mljeta«.⁴⁰

Međutim, novoizdani tekstovi pobuđivali su svojim podacima toliko sumnje da se nametala diskusija o njihovoj vrijednosti. Stoga nije slučaj da se javio G. Čremošnik,⁴¹ koji je tačno konstatirao da bi Foretićevo otkriće bilo »dobitak za nauku... kad ova dosad nepoznata isprava kneza Dese ne bi bila tako nespretna i nevješti falzifikat XIII. stoljeća, da nam za XII stoljeće od njega nema baš nikakve koristi«. On je smatra »jedino rječitim dokazom, kako se putem falzifikata nastojalo doći do materijalnih dobara i prerogativa«.⁴² Protiv autentičnosti govori prije svega sankcija. I to ne samo njena, kako kaže Čremošnik, »upravo fantastična visina«.⁴³ Darovnica anticipira mletačku valutu za pola stoljeća. Zato on s pravom konstatira da je teško zamisliti »nespretniji i grublji falzifikat«. Misli da je nastao negdje između 1205. i 1284. Na osnovu pogrešno prepisanog imena svjedoka Rasteše iz Desine ranije poznate isprave zaključuje Čremošnik da falsifikat »nije napravljen možda u matičnom samostanu Pulsanu u Italiji, nego baš u samostanu na Mljetu od nekog domaćeg svećenika«. On pretpostavlja da je falsifikat načinjen možda nešto prije 1284. g. s namjerom »da bi se predložio novome srpskome kralju Milutinu u svrhu potvrde, t. j. u svrhu legalizovanja novih prohtjeva«. Ti su zahtjevi ukidanje prisjelnice i »izuzetno pravo azila za one zločince, kojih se zločin kažnjavao smrću«.⁴⁴ Iako Čremošnik priznaje da ova is-

³⁶ N. dj., str. 19–21.

³⁷ Dvije isprave zahumskog kneza Dese o Mljetu iz 1151. god., *Anal. hist. inst. u Dubrovniku I*, 1952, str. 63–72. (dalje = Dvije isprave).

³⁸ N. dj., str. 70.

³⁹ N. dj., str. 71.

⁴⁰ N. mj.

⁴¹ *Isprave zahumskog kneza Dese*, *Anal. hist. inst. u Dubrovniku III*, 1954, str. 71–74.

⁴² N. dj., str. 72.

⁴³ Naime, prema tekstu falsifikata globa iznosi 100 libara groša ili 2000 perpera, a toliko »je plaćala dubrovačka vlada srpskim vladarima kao godišnji tribut poznati mitrovdanski danak — za dopuštenje trgovanja po cijeloj Srbiji! (n. dj., str. 72).

⁴⁴ N. dj., str. 73.

prava »baca slabo svijetlo i na prvu, već ranije poznatu listinu kneza Dese iz god. 1151«, misli da je Jireček sudio prestrogo kad ju je odbacio kao falsifikat. Jer, kaže on, 1198. g. samostan »je već postojao i imao svoje posjede... a nema razloga sumnjati u to, da je osnovan baš sa strane kneza Dese, koji je inače poznat iz Ljetopisa popa Dukljanina.«⁴⁵

Cremonošnikov rad nije naišao na razumijevanje autora koji su se poslije zanimali za odnose na Mljetu ili za odnos mljetskog samostana prema dubrovačkoj općini. Tako se D. Roller,⁴⁶ govoreći o mljetskom samostanu kao »uživaocu feudalnih prava«⁴⁷ na Mljetu, služio uglavnom Gušićevim rezultatima, dok se nešto više zadržao na tumačenju ugovora iz 1345. g. U skladu s postavljenim ciljem, tj. obrađivanjem gospodarske povijesti otoka, Roller je dao dolično mjesto tom ugovoru konstatirajući kako je »to drugi slučaj, da benediktinci mijenjaju naturalnu odnosno radnu rentu u novčanu.«⁴⁸ On je, uostalom, vrlo lijepo osvijetlio ekonomske odnose na otoku i pružio je na taj način kasnijim istraživačima mogućnost da lakše otkriju uzroke nastanka mljetskih falsifikata.

S nedovoljno naučne kritičnosti i stručnog znanja pristupio je 1960. g. J. Vrana⁴⁹ obrani nekih lokrumskih falsifikata. Autor je, naime, mislio da može dokazati ne samo to da su lokrumski falsifikati o posjedu Babina Polja na Mljetu prijepisi — doduše prema njegovu priznanju neovjеровljeni — nego i originali iz XI stoljeća. Pri tom je čitav postupak dokazivanja okrenuo na glavu: najprije je pomoću podataka iz falsifikata dokazivao činjenice, a zatim je tim činjenicama branio autentičnost isprava. Tobožnja paleografska analiza isprava, na koju polaže težište u dokazivanju, gubi vrijednost jer Vrana nije razlikovao pismo originala od pisma falsifikatora, koji samo oponaša original. Isto je tako i diplomatska analiza promašena ako autor nije svjestan činjenice da neovjеровljeni ili tobožnji original koji se izdaje kao original ne može biti drugo no falsifikat. On nije, kako sam ističe na kraju svoga priloga, htio obraniti lokrumске benediktince, nego »povijesne činjenice i ličnosti, koje se u babinopoljskim ispravama spominju.«⁵⁰ Očito nije za takav posao odabrao pravi put. Jer ako su zaista te historijske ličnosti zajamčene i u drugim historijskim neprijepornim izvorima, onda im lokrumski falsifikati ne mogu nauditi. Naprotiv, ako su te historijske ličnosti proizvod falsifikatora, onda ih ni autor ne može spasiti. Prema tome, i svrha je Vranine rasprave promašena.

Cremonošnikov rad na Desinim ispravama nastavio je M. Dinić.⁵¹ On je zapazio da se u konačnoj presudi između opata i korčulanskih knezova 1338. spominje ista novčana kazna kao i u Desinoj ispravi iz 1151, pa s pravom dovodi oba dokumenta u međusobnu ovisnost. Nadalje, njegovu je sumnju i u ranije poznatu Desinu ispravu (Šišićevu) pobudila odluka Malog vijeća iz 1387. g., koja je, kako Dinić s pravom ističe, »tako stilizovana kao da veće ne garantuje sasvim otvoreno svojim autoritetom da

⁴⁵ N. dj., str. 74.

⁴⁶ Agrarno-proizvodni odnosi na području dubrovačke republike od XIII. do XV. stoljeća, Grada za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 5, 1955.

⁴⁷ N. dj., str. 166.

⁴⁸ N. dj., str. 170.

⁴⁹ Isprave zahumskih vladara iz XI. i XII. st. o Babinu polju na otoku Mljetu, HZ XIII, 1960, str. 155—166.

⁵⁰ N. dj., str. 166.

⁵¹ Povelje kneza Dese o Mljetu, Prilozi za književnost itd. XXVIII, 1962, sv. 1—2, str. 5—16 (dalje = Povelje kneza Dese).

je on (original; N. K.) ikada postojao.⁵² Vijeće je zaista zaključilo da se dá svjedočanstvo o istinitosti prijepisa u kojem su bili prepisani mljetski privilegiji, i to »tako o darovnici otoka samostanu sv. Marije u Pulsanu kao i o privilegijima podijeljenim po papi«. Da bi mogao odgovoriti na to kako je došlo do takve odluke Malog vijeća, Dinić je najprije na osnovu dosad poznate građe pokazao kako »je Mljet dosta dugo bio u prilično neodređenom položaju otkako je vlast srpske države počela popuštati na Jadranu«. Iz dosadašnjih se izvora teško moglo razabrati kakav je bio »dohodak carstva mi«, o kojem govori car Uroš još 1362. g. Stoga mu je dobro došao podatak iz iste godine sačuvan u Dubrovačkom arhivu, u kojem se spominje »pecunia« koja se plaća »domino imperatori«. ⁵³ »Bilo kako bilo« — zaključuje Dinić — »mi smo o tom dohotku sa Mljeta obavješteni samo iz vremena vlade cara Uroša, i to u kratkom razmaku od svega tri godine«. ⁵⁴ Ipak su podaci o njemu tako čvrsti da potkrepljuju Dinićevo mišljenje o pravima srpskih vladara nad otokom. »Sve dok je trajala dinastija Nemanjića i jedinstvo carstva se nekako održavalo, nisu se potpuno ugasila prava Srbije na Mljet«. Kako je upravo 1387. g. pošlo i jedno dubrovačko poslanstvo s nepoznatom misijom na Tremite, Dinić misli »da nećemo pogrešiti ako odluke o Tremitima i povelji dovedemo u vezu. Trebalo je na neki način potkrepiti prava Dubrovnika koja su još mogla biti osnovana. Preko pulsanskog reda koji više nije postojao ... moglo se sasvim zgodno pravo mljetskih benediktinaca a preko njih i Dubrovčana pomeriti na celo ostrvo«. ⁵⁵ Nekih moralnih zapreka sastavljanju falsifikata tada dakako nije bilo.

Međutim, činjenica da se Desina isprava Foretićevim nalazom ponovo našla u društvu očitih falsifikata potiče Dinića posve opravdano na pitanje da li su Šišićevi dokazi za njenu autentičnost još uvijek dovoljno jaki? Zato Dinić upozorava na neke elemente koji prikazuju Desinu ispravu u drugom svjetlu. »Nas dovodi još uvek u zabunu okolnost da se u docnijim poveljama o Mljetu nigdje ne govori o darovnici kneza Dese koja bi bila začetnica svih docnijih prava i potvrda«. ⁵⁶ Nema o njoj ni spomena u raspravi iz 1337—1338. g. u Veneciji. Zatim, na osnovu činjenice da »povelju piše dubrovački notar Matej, a među svedocima je i Petrus comes Raguseorum cum filio Gaislao« Dinić se »ita »nije li to možda 'blagovremeno' ukopčavanje Dubrovnika u dalju sudbinu Mljeta u vreme kada su se već nazirale i utirale staze kojima će on konačno pripasti Dubrovniku, ali dok još nisu zamrla prava i pretenzije onih čiji je Mljet ranije bio«. Zato je autor taj način na koji je Dubrovnik najzad stekao vlast nad otokom zamišljao ovako: »Išlo bi se prema tome vrlo obazrivo. Mljet bi se vezao vrlo rano, prema docnijem stanju stvari za njegov samostan, a tek kao uzgred pominjao bi se i Dubrovnik. Kako je dubrovačka nadbiskupija gospodarila samostanom, postupno se stabilizovala i svetovna vlast, razume se pod povoljnim opštim prilikama usled slabljenja srpske vlasti na Jadranu«. ⁵⁷ Stoga je prema njegovu mišljenju i tobožnji prijepis iz 1284. g., kao i u njemu sadržane Desine isprave, falsifikat koji je nastao »posle 1338. godine, možda čak i u vezi sa nastankom

⁵² N. dj., str. 7.

⁵³ N. dj., str. 9.

⁵⁴ N. dj., str. 10.

⁵⁵ N. dj., str. 11.

⁵⁶ N. dj., str. 13.

⁵⁷ N.mj.

odluke Malog veća (27. V. 1387) o onako zavijeno izraženoj potvrđi o verodostojnosti privilegije i darovanju Mljeta pulsanskom redu«. ⁵⁸ Dinić je podvrgao ispitivanju i nedatiranu potvrđu Inocencija III iz istog transumpta. Suprotstavivši joj autentičnu potvrđu Aleksandra III iz 1177. g., »kojom taj papa uzima u zaštitu crkve i manastire pulsanskog reda sv. Marije, među ostalima i **ecclesiam Sancti Michaelis in Meleta**«, on je stavio u sumnju ispravnost papine potvrde. Prema tome, Dinić ostavlja otvorenim i pitanje postanka samostana sv. Marije. »Svakako o vremenu postanja manastira vraćamo se opet na formulaciju sudske presude u Veneciji od 1338. da Mljet pripada opatu per possessionem temporis cuius memoria non existit s ograničenjem da je moglo postati tek posle 1177. godine kada je pulsanski red imao na Mljetu samo crkvu sv. Mihaila«. ⁵⁹

Ocjenjujući »**Nove priloge o lokrumskim falsifikatima i Desinoj darovnici pulsanskim benediktincima**«, I. Kampuš ⁶⁰ je prihvatio samo neke rezultate novijih radova. On se složio sa Šišićem i Čremošnikom, dok je potpuno odbio izlaganja Vrane a djelomično i Dinića. Čini se da nije s dovoljnom pažnjom pročitao Dinića. Inače ne bi npr. tek njemu pripisivao tvrdnju da se Desina isprava našla u društvu očitih falsifikata. ⁶¹ Kampuš, nadalje, misli »da sam tekst odluke (Malog vijeća iz 1387. g.; N. K.) ne pruža dovoljno elemenata« za Dinićev naprijed spomenuti zaključak, a da se, uostalom, njegovu mišljenju protivi i »historijat odnosa između Dubrovnika i Mljeta«. ⁶² Ali Kampuš, nažalost, nije svoje prigovore pokušao i obrazložiti. Ako je mislio da tekst odluke zaista govori protiv Dinića, onda je trebalo da kaže i zašto. A zatim, da bi Diniću pokazao kako je »odluka donesena 1338. u Veneciji u korist mljetskog samostana omogućila Dubrovniku da zavlada otokom«, on je jednostavno **mimoišao sve one dokaze** koji se već odavna navode u literaturi kao podloga za mišljenje da je Dubrovnik tek početkom XV st. »zavladao« otokom. Zato u njegovu tobožnjem protudokazivanju nema darovnica i isprava srpskih vladara (Dušana i Uroša IV), ali nema ni dubrovačkih, vrlo poučnih izvora iz druge polovice XIV st., koji jasno svjedoče protiv Kampuševih tvrdnji. Nedovoljno upućen, on na svoj način tumači i odluku mletačkog suda iz 1338. g. Protivno tekstu izvora i cjelokupne literature, on tvrdi da su tada »te dvije povelje (tj. Stefana Prvovjenčanog i Milutina) kao i ona pape Ivana XXII, sve tri autentične bile 1338, uz prijepis Desine (original je već bio izgubljen), dane u Veneciji na uvid«. ⁶³ Ponavljajući Šišićeve tvrdnje o »historijskim ličnostima« kao dokazu autentičnosti Desine isprave, Kampuš napušta i njegov oprez, jer Šišić nije među zahumskim svjedocima identificirao nijednu historijsku ličnost. On je kazao da bi samo »Gerdeša mogao da bude onaj trebinjski župan Grd grobna natpisa XII veka«. ⁶⁴ Protiv Dinića, a u prilog autentičnosti same isprave, ne mogu se, kako to čini Kampuš, citirati podaci iz same isprave. Zato se on uzalud poziva na Fiskovića, koji je upravo po Desinoj darovnici datirao gradnju crkve sv. Marije **odmah** nakon dolaska benedikti-

⁵⁸ N. dj., str. 14.

⁵⁹ N. dj., str. 16.

⁶⁰ HZ XV, 1962, str. 317–324.

⁶¹ N. dj., str. 319.

⁶² N. dj., str. 320.

⁶³ N. dj., str. 321.

⁶⁴ Letopis, str. 250.

naca na Mljet.⁶⁵ Pri tom, naime, Fisković nije, ali Kampuš jest morao znati da autentična bula Aleksandra III iz 1177. g. zna još uvijek samo za crkvu sv. Mihajla na Mljetu. Ako je, dakle, Kampuš doista mislio da Dinić nije uspio uzdržati vjerodostojnost ove treće i najkasnije upoznate Desine isprave, onda je bio dužan da svoje mišljenje bolje opravda. Dakako, uz pomoć čitavog dosad poznatog izvornog materijala.

Prema tome, ovaj kratki historiografski pregled pokazao je da Desine isprave u korist benediktinskih samostana sv. Marije u Monte Garganu i na Mljetu kao i sv. Benedikta na Lokrumu nisu izdržale objektivnu naučnu kritiku. Možda je još ostalo nedovoljno razjašnjeno pitanje naručitelja mljetskih falsifikata i tačnije vrijeme njihova postanka. Najzad, uzroke postanka bi možda trebalo promatrati u drugačijem svjetlu nego što je to dosad učinjeno.

II. Falsifikati

Pregled literature je pokazao da se još i danas veći dio isprava o mljetskom samostanu smatra autentičnim. Najprije je Šišić izdvojio jednu Desinu ispravu iz društva lokrumskih falsifikata da bi je lakše mogao obraniti. Foretić je njenu novu redakciju kao i još jednu novu Desinu ispravu brižno čuvao od svake sumnje u neispravnost. Najzad nije Diniću preostalo drugo nego da trijeznom naučnom analizom i kritikom dovede »onu po Šišiću autentičnu povelju kneza Dese u sumnju«, koju smo dužni zadržati »tako dugo dok se ne nađu jači razlozi za ili protiv ispravnosti i posle pojave pergamenta iz 1284. godine«.⁶⁶

Privilegiji srpskih vladara Stefana Prvovjenčanog i Milutina s papskom potvrdom iz 1325. g. čine drugu grupu mljetskih isprava. Toj grupi nije, uglavnom, dosad u historiografiji osporavana autentičnost.

Prvu grupu čine ove isprave:

1. Isprava kneza Dese iz 1151. god.⁶⁷

Darovnica kojom knez tobože daje otok Mljet samostanu sv. Marije na Monte Garganu. Desa, koji se ovdje naziva »Dioclie, Stobolie, Tacholmie dux«,⁶⁸ predaje otok trojici braće, koja ga primaju u ime opata Johela. Samostan dobiva otok uz uvjet da ga može uživati i obrađivati bez ikakve smetnje od strane Slavena. Ako bi tko, nastavlja se u

⁶⁵ Otok Mljet, str. 44.

⁶⁶ Povelje kneza Dese, str. 14.

⁶⁷ Bilj. 6.

⁶⁸ Šišić je preko ove zalsta neobične pogreške u intitulaciji prešao namjerno vrlo olako. »Kako pred nama leži prepis a ne original, greške su prepisivačeve kod imena oblasti u intitulaciji očigledne: mjesto *Stobolie* treba da bude *Tribunie* a mjesto *Tacholmie Zacholmie*.« On nastoji ispričati tobožnjeg prepisivača sličnom pogreškom u buli Benedikta VII od 27. IX 1022, gdje stoji in regno Lachomis mjesto Zacholmie (Letopis, str. 247). Zamjena je slova u papirnoj ispravi moguća, ali pomoću nje nije mogao Šišić protumačiti i kako je došlo do *Stobolie*! To ne može biti pisarska ili prepisivačka pogreška; dakle je valja pripisati neznanju falsifikatora. Pitanje je kako to dovesti u sklad s proširenom intitulacijom prijepisa Desine isprave, koji je donio Smičiklas (CD II, str. 67). Ondje je uz nerazumljiv oblik *Stobolie također Terbunie!* Najvjerojatnije je prepisivač »originala« uvidio pogrešku pa je dodao *Terbunie* i *Tacholmie* ispravio u *Zacholmie*. Ovaj postupak još jednom upućuje na talijansku provenijenciju Desinih isprava.

ispravi, i imao na otoku oranica, dužan je davati samostanu uobičajena podavanja.⁶⁹ Desa je, osim toga, pred županima, satnicima i dubrovačkim plemstvom odredio da nitko od njegovih podložnika ne smije destinataru smetati ili mu nanositi kakve štete.⁷⁰ Ispravu je potpisao notar Matej, koji je to sam i označio nakon potpisa svjedoka.⁷¹

Šišiću je bila poznata ova isprava po »ovjеровljenom prepisu iz prve polovine XIV. veka«.⁷² Međutim, značajno je da je Smičiklas još 1904. donio također jedan »ovjеровljeni prijepis« iz Dubrovačkog arhiva, a da se ipak ne radi o istom dokumentu, jer ima nekih razlika u tekstu. Prema tome, ili je riječ o pogrešci u prepisivanju autora ili su oni imali u ruci dva različita »ovjеровljena prijepisa«.⁷³ Stavljam u sumnju ovjеровljenje zbog toga što je na prvi pogled jasno da je i ono lažno. Stoga je Foretić opravdano popratio ovjеровljenje ovim riječima: »Teško je zamisliti ovakvu formulu ovjеровljenja, i to izrečenu u prvom licu, bez oznake imena onoga, koji je prijepis izvršio i formulu ovjеровljenja zapisao.« Takvu za autentičan prijepis nemoguću pogrešku Foretić je htio pripisati zaboravljivosti drugog ovjеровitelja. Foretić misli da je »netko ovaj ovjеровljeni prijepis prepisao, ali kod formule ovjеровljenja propustio prepisati ime prvog prepisivača i ovjеровitelja«.⁷⁴ To, dakako, nije moguće. On možda ima pravo kad Smičiklasov i Šišićev prijepis Desine darovnice smatra mladima. Naime, prijepis iz 1284. g., koji on objavljuje, nema ovih dodataka »ovjеровitelja«.⁷⁵ Posve sigurni ne možemo biti jer se »ovjеровljenje« moglo i izostaviti kako bi se u čitatelja stvorila lažna slika »originala«.

Nemoguće je, na žalost, provesti paleografsku analizu prijepisa ove Desine isprave jer osim Šišića nijedan autor nije donio reprodukciju. Kako »talijanska notarijatska kurziva s nekim arhaističkim elementima, koji potsećaju na beneventanu«⁷⁶ ostavlja mogućnost datiranja u širokom vremenskom rasponu, paleografski dokaz ne isključuje kronološki slijed — bar zasad — koji predlaže Foretić.

Diplomatički kriterij kojemu je Šišić pri ispitivanju lokrumskih falsifikata posvetio dosta pažnje mogao bi biti odlučan, prema mom uvjerenju, samo tada kada bi se mogao potkrijepiti dokazima iz suvremenih autentičnih isprava. Međutim, zahumske isprave tog razdoblja nisu poznate, pa diplomatička analiza dolazi u obzir samo za utvrđivanje vremena i mjesta postanka falsifikata. Tek kad bi se pokazalo da Desina isprava može izdržati kritiku autentičnog materijala, moglo bi se pristupiti samostalnoj diplomatičkoj analizi. Promatrana s tog stajališta, diplomatička analiza daje neobično interesantne rezultate. S. Stanojević nije ispitivao diplomatičke formule i takvih isprava srpskih vladara koje su bile sastavljene samo na latinskom jeziku. On je, naime, kao i neki autori

⁶⁹ »Et si quis preter monacos sancti Benedicti laboratum habet uel in futuro laborare in insula ipsa presumpserit, quod nobis dari solitum est, prefacto eorum monasterio aporetet«. (Letopis, str. 201). S neznatnim pravopisnim razlikama i Foretić, Dvije isprave, str. 68.

⁷⁰ »Hoc siquidem libera mente concedo atque affirmo coram subscriptis jupanis et setnicis meis necnon Ragusii nobilibus«. Letopis, str. 201; Dvije isprave, str. 68.

⁷¹ »(Et) ego Mateus notarius scripsi et testis sum«. Letopis, str. 201.

⁷² Letopis, str. 200.

⁷³ Vidi bilj. 68.

⁷⁴ Dvije isprave, str. 70.

⁷⁵ Za takvu bi pretpostavku govorila i različita intitulacija u spomenutim prijepisima. Vidi bilj. 68.

⁷⁶ Letopis, str. 200.

poslije njega, uzimao u obzir samo one latinske isprave koje su bile »dvojezične« ili takve kod kojih su pri sastavljanju sudjelovale obje stranke, »slavenska« i »latinska«. ⁷⁷ Na prvi se pogled ta činjenica možda ne čini osobito važna, ali ipak, kad upozorimo na neke elemente iz Desine isprave, vidjet će se da se falsifikator teško uživio u slavenski duh i način izražavanja. Prije svega, što se tiče »slavensko-latinske« antiteze koju nalazimo i u ugovoru između Nemanje i Dubrovnika, ⁷⁸ ona je u Desinoj darovnici najblaže rečeno neobična. ⁷⁹ U ugovoru s Nemanjom došlo je do nje zbog toga što se ugovor sastavljao u Dubrovniku. Zato su stranke »nos Ragusei« i »Sclavi«, tj. svi ostali izvan dubrovačkog područja. ⁸⁰ Dakako da Desa koji ispravu izdaje — ego Dessa! — ne može isto tako kazati za svoje podložnike da su — Sclavi! Ali može neki Latin na ovoj ili onoj obali Jadrana. Prema tome, tu se falsifikator nije umio prenijeti u položaj zahumskoga kneza iz sredine XII stoljeća. Vjerojatno nije imao nikakav uzor na osnovu kojega bi sastavio ispravu. Preostalo mu je zato samo jedno: on se poslužio oblicima i diplomatskim formulama koje su prevladavale u njegovo doba. Ne treba baš mnogo vještine pa da se u Desinoj ispravi prepozna notarska isprava, **noticija**. To su takve notarske isprave kod kojih »dokazna snaga ne leži na listini, nego na svedocima«, a »notar u njima pripoveda o pravnom poslu koji se svršio definitivno već pre pisanja same listine, a lica navedena u listini, mogu svedočiti o istinitosti toga posla«. ⁸¹

Šišiću se, na žalost, na tom falsifikatu svidjelo sve: »Datum je korektan i potpuno odgovara formuli svoga vremena, a potpuno je korektna i intitulacija«. Štaviše, »detaljna dispozicija s naracijom i koroboracija s ovećim brojem poznatih svedoka, odlikuje ovu ispravu ispred lokrumskih falsifikata; i najzad treba istaknuti i to, da je i pisar isprave, koji se na kraju korektno pominje, poznati dubrovački notar onoga vremena, sveštenik Matija«. ⁸² Nevjerojatno s koliko je zanosa i, posve razumljivo, neobjektivnosti Šišić pokušao braniti ovu ispravu. Naime, o pravoj »korektnosti« diplomatskih formula mogao se da je htio vrlo brzo uvjeriti. Isprava je, kao što je rečeno, notarska i pisana je u oblicima privatno-pravnog dokumenta, po svim pravilima koja su određivale notarske škole. To se ne vidi samo po mjestu gdje se našao datum temporale i po obliku dispozicije (koja je u subjektivnoj formi) već najviše po sredstvima koroboracije. Za razliku od vladarskih isprava u kojima nije potreban svjedok — **testis**, privatnoj ispravi upravo on daje javnu vjeru. Zato je falsifikator strpao **među svjedoke** župane i satnike, a nije se ustručavao da svjedokom učini i dubrovačkog kneza. Naravno da pri tom nije pomislio na to da u to vrijeme taj knez ni u vlastitom gradu nije u rješavanju državnih poslova svjedok. »U dubrovačkim državnim aktima po-

⁷⁷ Npr. sve dubrovačke ugovore sa srpskim i bosanskim vladarima. Zato je Stanojević u Studijama pojedine formule isprava najprije analizirao u Dubrovniku, zatim Bosni, Humu, Zeti itd.

⁷⁸ Vidi M. Kos, Dubrovačko-srpski ugovori do sredine 13-tog veka, Glas SKA CXXII, 1927; V. Foretić, Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283, 1951, str. 51—118.

⁷⁹ »Ego Dessa... offero, concedo necnon delibero insulam Melite... monasterio sancte... Marie... eamque voluntarie trado... ut absque omni impedimento ac inquietacione Sclavorum laborare, pascere ad utilitatem sui monasterii possint«.

⁸⁰ T. Smičiklas, CD II, str. 201—202.

⁸¹ G. Cremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoljeća, Glasnik ZMBH XLIII, 1931, str. 31.

⁸² Letopis, str. 242.

minju se Svedoci veoma retko, jer se smatralo, da je državni akt sam sobom već dovoljna garancija za ono, što se u njemu tvrdi ili obećava, i da za to u stvari jemče svi dubrovački građani. U **privatnim ugovorima pojedinaca upotrebljavani su međutim i u Dubrovniku redovno Svedoci.**⁸³ Ako su se svjedoci u Dubrovniku i pojavili, oni su se **zaklinjali!** »Za državu su to činili predstavnici državne vlasti.«⁸⁴ Dubrovnik je notarijatsko područje. Na području Zahumlja, dakle zemlje u kojoj je tobože izdana Desina darovnica, također nema takvih svjedoka, jer se »u humskim poveljama pominju u početku samo zakletva na povelju«. Tek »od kraja XIV veka **počinju** se izrično pominjati svedoci.«⁸⁵ Kad smo došli do takve spoznaje, onda se nećemo osobito truditi da među svjedocima Desine isprave tražimo »historijske ličnosti«. Zar je bilo teško pronaći ili izmisliti imena župana i satnika?

Najzad treba riješiti i pitanje notara Matije koji je navodno pisao Desinu ispravu⁸⁶ i bio svjedok pri darivanju (scripsi et testis sum). Šišić je jednostavno pomoću jedne dubrovačke listine iz 1158. g.⁸⁷ dokazivao **kako je i Desin notar** poznato historijsko lice.⁸⁸ On ili nije shvatio ili nije htio shvatiti da su tada, sredinom XII stoljeća, dalmatinski gradovi imali svoj posebni, u tadašnjim uvjetima vrlo snažan kulturni razvitak. Notarijat se ondje razvijao »pod istim prilikama kao i u ostalim evropskim, osobito talijanskim gradovima«. Doduše, »po nekoliko decenija iza talijanskog razvoja.«⁸⁹ Međutim, značajno je da su sve do sredine XIV st. notarske poslove vršili »domaći svećenici kao privatna lica«. Treba istaći i to da je Dubrovnik bio posljednji među dalmatinskim gradovima koji je namjestio »kao notara svetovno lice sa stručnom naobrazbom«. Prvi takav »iuratus notarius communis« je Tomasinus de Savere, koji je nastupio svoju službu tek 1278. g.⁹⁰ Kancelarija se otad razdvaja na dva ureda, »na kancelariju, koju vodi činovnik-stranac sa titulom 'cancellarius communis', i na notarijat kojim do godine 1324 upravlja po jedan svećenik Dubrovčanin sa titulom 'iuratus notarius communis' (stara titula koju nose svi dubrovački notari XIII veka).«⁹¹ Kad bismo se dakle htjeli povesti za Šišićem i kad bismo Mateja Desine isprave proglasili dubrovačkim notarom, pogriješili bismo dvostruko: dubrovački je notar tada svećenik, a ako nije svećenik (za Mateja se ne kaže da je presbyter!), onda je »communis iuratus notarius«. Daleko veću pogrešku bismo učinili tada kad bismo pretpostavili da je Matej bio Desin notar. Takvih još dugo

⁸³ S. Stanojević, Studije, Glas 110, str. 4.

⁸⁴ N. mj.

⁸⁵ Glas 110, str. 14—15.

⁸⁶ F. Šišić, Letopis, str. 242.

⁸⁷ CD II, str. 99.

⁸⁸ Šišić je osim toga tvrdio da je notar Matija iz Desine isprave svećenik, što također nije tačno. Ni u jednoj redakciji ili prijepisu Desine isprave Matija nije za sebe kazao da je presbyter. Dvije isprave, str. 68, 69.

⁸⁹ G. Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do godine 1300. i najstarije dubrovačke arhive, GZM XXXIX, 1927, str. 232.

⁹⁰ G. Čremošnik, Dubrovačka kancelarija, str. 232.

⁹¹ Isti, n. dj., str. 233. Čremošnik je kasnije nešto dopunio svoja istraživanja o dubrovačkoj kancelariji. Naime, konstatirao je da se ona u drugoj polovici XIII st. dijeli »na kancelariju koju vodi činovnik-stranac sa titulom 'cancellarius communis' i na notarijat kojim do godine 1324 upravlja po jedan svećenik Dubrovčanin sa titulom 'iuratus notarius communis' (stara titula koju nose svi dubrovački notari XIII veka). (Vidi njegove članke: »O dubrovačkom notarar Paskalu«, Glasnik L, 1938, str. 9.; zatim »Dodatak članku 'Dubrovačka kancelarija do godine 1300'«, Glasnik ZM XXI, 1929, str. 121—122, i »Postanak i razvoj srpske ili hrvatske kancelarije u Dubrovniku«, Anali hist. inst. JAZU u Dubrovniku I, 1952, str. 73—84.

neće biti u Zahumlju. Stoga nije slučaj da je sastavljač falsifikata ostavio ovog notara tako neodređenih funkcija. On nije ni privatni ni javni činovnik! Štaviše, on nije rogatus, kako to tvrdi Šišić,⁹² već samo svjedok i pisar listine. Očito su namjerno izostavljene iz falsifikata sve formule koje bi mogle upućivati na to da je upravo notar dao ispravi fidem publicam. Zato joj je i dan oblik notacije, a ne karte, koja je prevladavala u doba kad je falsifikat nastao.⁹³

2. Tobožnja fundaciona isprava Dese iz 1151. god.⁹⁴

Tako je drugu Desinu ispravu iz 1151. nazvao Foretić, koji ju je prvi i objelodanio. O tobožnjem osnutku samostana priča se u ispravi ovo: Dese je prilikom svog posjeta Monte Garganu primio obećanje opata Johela da će na njegovu Mljetu osnovati samostan, što je nakon nekoliko dana (!) doista i učinio. Došao je s trojicom braće na otok i osnovao samostan, našto mu je Dese u prisustvu župana i dubrovačkih plemića dao čitav otok Mljet. Oslobodio je također samostan od ius descensusa⁹⁵ i podijelio mu pravo »višega sudstva« (ius gladii).⁹⁶ Dese je zaprijetio prekršiteljima odredaba privilegija globom od 100 libara u korist samostana.⁹⁷ Kao svjedoci potpisani su isti ljudi kao i u drugoj Desinoj darovnici iz 1151. g.

Paleografska analiza ove Desine isprave ne dolazi u obzir jer nema originala. Na žalost, Foretić nije donio fotokopiju prijepisa iz 1284. g., očito zbog toga što je bio uvjeren da je autentičan. Dosadašnja se historiografija ograničila uglavnom na analizu nekih diplomatskih elemenata, tačnije sankcije, i to samo s obzirom na nevjerojatno veliku svotu globe.⁹⁸ Valjalo bi mišljenju historioografa dodati i to da je sankcija pogrešna i s diplomatskog stajališta. Po osnovnoj formi obje su Desine isprave podjednake. Tzv. fundaciona proširena je arengom.

Historijski uvjeti u kojima je prema našim pretpostavkama ova Desina isprava nastala dat će odgovor na pitanje zašto je njena dispozicija tako proširena.

⁹² Letopis, str. 250.

⁹³ G. Cremošnik, Nekoliko dubrovačkih listina, str. 31.

⁹⁴ V. Foretić, Dvije isprave, str. 68—69.

⁹⁵ »Nunc itaque... donamus, tradimus et assignamus ad opus eiusdem monasterii, totam Insulam nostram Melite, cum omnibus iuribus et pertinentiis suis... et vos et successores vestros exinde investimus prohibemus igitur omnino et vetamus, quatenus nec nos nec successores nostri ibi prandium ex debito queremus et exigemus eo quod vivunt ex fatigatione et operibus manuum suorum«. Dvije isprave, str. 69.

⁹⁶ »Ad extremum namque talem francitiam et libertatem eidem monasterio sancte Marie de Melita concedimus et donamus, ut si aliquis homo aliquod malefactum perpetraverit, ex quo malefacto morti adiudicari debeat et ipse quolibet modo evaserit et ad monasterium ipsum confugium fecerit, nemo eum apprehendat vel in eum manum mittat set ad faciendam justitiam ecclesia ipsum detineat«. Dvije isprave, str. 69.

⁹⁷ »Quapropter enumeratis omnibus et singulis huius privilegii ordinibus a nobis statutis et preordinatis, nunc coram subscriptis nobilibus Ragusii et iuppanis, obligamus nos nostrosque heredes et successores si qualiscumque persona hoc privilegium qualitercumque infringere, cassare vel eius continentiam evacuare presumpserit centum libras venetorum grossorum eidem monasterio componere et persolvere debeat«. Dvije isprave, str. 69.

⁹⁸ G. Cremošnik, Isprave zahumskog kneza Dese, str. 72. i d. Osim sankcije falsifikat odaje, kako Cremošnik s pravom ističe, dikcija isprave, zatim »gladak latinski jezik, upotreba savršene arenge u ovoj drugoj Desinoj ispravi — prva je uopće nema! — izaziva iznenađenje« (n. dj., str. 72). Vidi i Dinić, Povelje kneza Dese, str. 6.

3. Nedatirana potvrda Inocencija III⁹⁹

U prijepisu iz 1284. g. nalazi se na prvom mjestu isprava pape Inocencija III kojom on na molbu Deodata, opata sv. Marije u Pulsanu, idući tragom svojih predšasnika »Inocencija, Eugenija i Aleksandra,«¹⁰⁰ prima samostan u zaštitu sv. Petra i potvrđuje mu posjede.

Godinu izdavanja stavio je Foretić, jer se ona zbog oštećenosti teksta prijepisa nije mogla razabrati. S pravom je stavio 1198. godinu. Naime, na buli je označena prva godina pontifikata.¹⁰¹ Ali on je naišao na poteškoće tada kad ju je počeo tražiti u papinskim registrima. Da ne traži dalje, zadovoljio se doduše tačnom, ali ne i uvijek vrijednom činjenicom »da se sve papinske isprave nijesu unosile u registre.«¹⁰² Dinić je potpuno opravdano bio mnogo oprezniji od Foretića. On nije olako shvatio njegovu konstataciju. »To razume se« — kaže on — »izaziva izvesnu podozrivost u njenu pravu vrednost za naše pitanje.«¹⁰³ Utoliko više što bula pape Aleksandra III »kojom papa uzima u zaštitu crkve i manastire pulanskog reda sv. Marije, među ostalima, i **ecclesiam Sancti Michaelis in Meleta**« **ne zna za mljetski samostan!** Zato se Dinić i pita možemo li se osloniti na ovu ispravu Inocencija III.¹⁰⁴

Usporedba će dviju bula pokazati da je Dinić bio na pravom tragu kad je sumnjao u Inocencijevu potvrdu iz 1198. g.

Tekst dispozicije bule Aleksandra III iz 1177. g.¹⁰⁵

Posjedi se nabrajaju ovim redom:¹⁰⁶

... Monasterium videlicet Sancti Jacobi apud Fogiam cum pertinentiis suis, monasterium Sancti Nicolai in territorio ejusdem castri cum pert. suis, monasterium Sancti Stephani quod in Matinanta consistit, cum pert. suis, monasterium Sancti Salvatoris in territorio Placentiae cum pert. suis, monasterium Sancti Petri Vallisbonae cum pert. suis, monasterium Sancti Petri de Cellaria, quod situm est in territorio castri Calvelli cum pert. suis, monasterium Sancti Bartholomei de Carbonaria cum pert. suis, ecclesiam Sancti Andree in monte Sancti Angeli cum per. suis, ecclesiam Sancti Pancratii extra portam Transtiberim, ecclesiam Sanctae Mariae intemeratae de Fabraro extra Florentiam, eccl. Sanctae Mariae extra civitatem Lucanam in loco qui dicitur Guamo, eccl. Sancti Michaelis extra Pisanam civitatem in loco qui dicitur Orticaria, **eccl. Sancti Michaelis in Meleta**, eccl. Sanctae Mariae in pede montis Sancti Angeli, eccl.

⁹⁹ V. Foretić, Dvije isprave, str. 65—67.

¹⁰⁰ To su vjerojatno: Inocencije II (1130—1143), Eugenije III (1145—1153) i Aleksandar III (1159—1181).

¹⁰¹ Dvije isprave, str. 67.

¹⁰² N. dj., str. 64.

¹⁰³ Povelje kneza Dese, str. 14.

¹⁰⁴ N. dj., str. 15.

¹⁰⁵ J. P. Migne, Patrologiae cursus completus, T. CC, 1855, col. 1097.

¹⁰⁶ Tekst arenge i početak naracije je, doduše, u Migneu skraćen, ali i tako skraćen ukazuje na ovisnost obaju tekstova. Tekst bule Aleksandra III glasi: »Quoties illud a nobis petitur... monasterium beatae Mariae, cui divino mancipati estis obsequio, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. In primis siquidem statuentes ut ordo monasticus qui secundum Deum et beati Benedicti regulam in eodem loco noscitur institutus, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Praeterea, quascunque possessiones etc., in quibus haec propriis duximus exprimenda vocabulis«. Migne, n. dj., col. 1097. Tekst Inocencijeve bule vidi u: Dvije isprave, str. 65—66.

Sancti Joannis, eccl. Sancti Pauli Civitatis, eccl. Sancti Joannis Pleuti extra castrum Fogiae, eccl. Sanctae Ceciliae monialium, eccl. Sanctae Mariae Fusti ficti et eccl. Sancti Joannis Barani, et eccl. Sancti Petri Criptae novae in Scitella, terras quas habetis in territorio Pleuti, terras quas habetis in territorio Tranensis civitatis, terras cum olivetis quas habetis in territorio Juvenatii, salinas quas habetis Siponti.

Tekst tobožnje bule Inocencija III iz 1198. glasi ovako:¹⁰⁷

... Imprimis hec propriis duximus exprimenda vocabulis, locum ipsum in quo prefatum monasterium situm¹⁰⁸ est cum pertinentiis suis, monasterium sancti Jacobi apud Fogium cum pert. suis, **monasterium sancte Marie in Melita cum pert. suis**, monasterium sancti Nicolai in territorio castri Fogie cum pert. suis, monasterium sancti Stephani quod in Matinata consistit cum pert. suis,¹⁰⁹ monasterium sancti Petri Vallis Bone cum pert. suis, monasterium sancti Petri de Cellaria quod situm est in territorio castri Calvelli cum pert. suis, monasterium sancti Bartholomei de Carbonaria cum pert. suis, eccl. sancti Laurentii in eadem Valle Carbonarie cum pert. suis, eccl. sancti Andree in Monte Sancti Angeli cum pert. suis, **eccl. sancti Jacobi in eodem Monte cum pert. suis,¹¹⁰ monasterium sancti Brancatii¹¹¹ extra Portam Transtiberim, (eccl. sancte Marie)¹¹² extra Florentiam in Fabrora, monasterium¹¹³ sancte Marie extra civitatem Lucanam in loco qui dicitur Guamo, monasterium¹¹⁴ sancti Michaelis extra Piscinam(!)¹¹⁵ civitatem in loco qui dicitur Ortitona,¹¹⁶ monasterium¹¹⁷ sancti Michaelis in pede Montis Sancti Angeli,¹¹⁸ eccl. sancti Johannis, monasterium¹¹⁹ sancti Pauli civitatis, eccl. sancti Johannis Pleuci¹²⁰ extra castrum Fogie, monasterium¹²¹ sancte Ceciliae monialium, eccl. sancte Marie Pustifitii,¹²² **eccl. sancti Johannis Bareri,¹²³ monasterium¹²⁴ sancti Petri cripte nove in Scitella, terras¹²⁵ quas habetis in territorio castri Devie...****

Prema tome, falsifikat je papine bule bio načinjen zato da se pokaže kako je samostan sv. Marije na Mljetu postojao već 1177. godine. Falsifikator nije pri svom poslu bio nimalo skroman. On je jednostavno prekinuo suvisli tekst bule na početku, i to na najnezgodnijem mjestu: **on je između dva samostana u Foggi umetnuo samostan sv. Marije na**

¹⁰⁷ V. Foretić, Dvije isprave, str. 66—67.

¹⁰⁸ U Foretićevu tekstu očito zabunom *sicut* mjesto situm.

¹⁰⁹ Slijedi monasterium sancti Salvatoris in territorio Placentiae cum pertinentiis suis, koji je ovdje izostavljen.

¹¹⁰ Ovu crkvu ne navodi bula Aleksandra III.

¹¹¹ U buli Aleksandra III: ecclesiam sancti Pancratii.

¹¹² Ova je crkva u buli Inocencija III izostavljena.

¹¹³ Ecclesiam.

¹¹⁴ Ecclesiam.

¹¹⁵ Pisanam.

¹¹⁶ Orticularia

¹¹⁷ Ecclesiam sancte Mariae.

¹¹⁸ Mjesto ecclesia Sancti Michaelis in Meleta i ecclesia sancte Mariae in pede montis sancti Angeli nastaje monasterium sancti Michaelis in pede Montis sancti Angeli.

¹¹⁹ Ecclesia.

¹²⁰ Pleuti.

¹²¹ Ecclesia.

¹²² Fusti ficti.

¹²³ Barani.

¹²⁴ Ecclesia.

¹²⁵ I opis posjeda koji slijedi ne uspoređujem jer za pitanje koje ovdje istražujem nisu više odučni.

Mljetu. Izostavivši **podatak o Mljetu i o samostanu sv. Marije,** falsifikator je **zadržao podatak o crkvi sv. Mihajla** i o mjestu gdje se nalazio samostan sv. Marije i tako je dobio novi, nepoznati samostan sancti Michaelis in pede montis Sancti Angeli. Sv. Marija je tako stigla na Mljet, a Sv. Mihajlo na podnožje Monte Gargana. Možda ta falsifikatorova operacija i ne bi bila tako napadna da se nije odlučio da premjesti na Mljet upravo samostan sv. Marije. To je u stvari jedino i imalo smisla, jer se svrha falsifikata sastojala u tome da se taj samostan učini primaocem tobožnjih Desinih darovnica.

Pošto je tako stvorio samostan na Mljetu, falsifikator se nije više htio upuštati u velike kombinacije na samom otoku. Mislio je očito da će biti bolje, i zbog dubrovačkih vlasti pred koje je njegov sastavak morao ići, da se glavnim primaocem ipak načini opat pulsanskoga samostana sv. Marije. Tako je došlo do toga da je u Desinim darovnicama destinatar jedan strani samostan i red koji se nalazio izvan područja dubrovačke dijeceze. Takvo darivanje, doduše, nije isključeno, **ali mljetski samostan sv. Marije nije imao pravnu podlogu za posjed Mljeta.** Jer umetanjem samostana u Inocencijevu ispravu moglo se prevariti tek toliko da samostan postoji u to vrijeme. Falsifikator je morao očekivati pitanje odakle mljetskom samostanu posjedi pulsanskog reda? Zato je sastavio i fundacionu Desinu ispravu kojom Desa tobože obdaruje opata pulsanske kongregacije Johela i njegovu braću Mljetom. Time je falsifikator došao samo nešto bliže željenom cilju. Za njega neugodna činjenica ostaje: **pulsanska sv. Marija je jedini destinatar Desinih darovnica.** Na nesavršenost falsifikatorova djela upućivala je i u konačnoj redakciji falsifikata osnovna kontradikcija: prerađena papina isprava je doduše govorila o samostanu sv. Marije na Mljetu s njegovim pripadnostima, dakle s posjedima, **ali pulsanski samostan sv. Marije, koji je prema Desinim darovnicama dobio Mljet, nije s njim imao nikakve veze.** Možda su to pravovremeno uvidjeli i sami sastavljači falsifikata i odustali od toga da javno izađu sa svojim tvorevinama. Jedino se, mislim, tako može protumačiti činjenica da se mljetski benediktinci nisu nikad poslužili Desinim ispravama na bilo kojem sudu.

Dakle, više je nego jasno da samostan sv. Marije na Mljetu g. 1177. još nije postojao.

Time je odjednom riješeno i pitanje Desinih isprava: ako samostan još nije postojao 26 godina nakon njegova tobožnjeg osnutka, onda se historičaru nameće još samo jedna zadaća, naime da ispita kad su nastale falsificirane Desine isprave i tobožnja papina potvrda samostanskih posjeda.

4. Isprava o prijepisu iz 1284. g.¹²⁶

Prijepis Desinih isprava i bule Inocencija III načinio je, kako se u tekstu transumpta tvrdi, notar grada Sant Angelo Petar sa sucem Bartolom, a ovjerovala su ga svojim potpisima još dva svjedoka. Privilegije su donijeli na prijepis opat »monasterii pulsanensis« i Marko, opat »dicti monasterii sancte Marie de Melita.«¹²⁷ Svakako je za nas neobično inte-

¹²⁶ Dvije isprave, str. 65, 69—70.
¹²⁷ N. dj., str. 69.

resantno da iz ovog transumpta ne možemo nikako saznati ime pulsanskog samostana ni njegova opata, koji je zajedno s mljetskim opatom tobože donio ispravne na prijepis. Još je neobičnija isprika pod kojom je opat zatražio prijepise. On, tobože, nije želio »quod dictum monasterium Pulsanense remanere sine originalibus instrumentis seu privilegiis.«¹²⁸ Tobožnji nemar u navođenju svjedoka nije, posve razumljivo, nehotačan.¹²⁹ Mislim da bi nas on mogao dovesti do zaključka koji se još Diniću nametao, naime, da je taj čitav elaborat falsifikat koji je nastao poslije 1338, a prije 1387. g.

Složila bih se s time da je terminus ante quem 1387. g., i to s obzirom na to što je dubrovačko Malo vijeće odlučilo da ispita Desine darovnice i privilegije pape, dok se na mletačkom sudu 50 godina ranije govorilo samo o privilegijima srpskih vladara i o papinskoj potvrdi.¹³⁰

Prema tome, u odlučnoj borbi za otok 1337—1338. god. opat još nije imao Desine darovnice. Ona, dakle, u to vrijeme nije bila ni zaboravljena niti mimoidena.¹³¹ Najbliža će biti istini pretpostavka da su obje Desine isprave kao i potvrda posjeda pulsanskog reda nastale negdje uoči 1387. g., kad su se, kao što će se još vidjeti, neobično zaoštrili odnosi između mljetskog opata i stanovnika. Tada su zaista postojali historijski predujti za postanak Desinih isprava.

Drugu skupinu samostanskih privilegija čine:

a. Nedatirana darovnica Stefana Prvovjenčanog¹³²

Stefan daruje, kako se u ispravi kaže, »manastiru prečiste vladice naše gospodje bogorodice u Mljetu« ove posjede: čitav otok Mljet i Babino Polje, u drugom otoku, u Krkru (Korčuli) crkvu sv. Vida, zatim Janjinu s Popovom Lukom i Sv. Stefana i Sv. Georgija.¹³³ Pošto su navedene granice stonskog posjeda, ubrojena je u darovane posjede još i crkva sv. Nikole u Stonu. Kralj određuje da svi ti posjedi budu metohije mljetskog samostana. Nadalje, on također određuje da crkvi pripadaju oni vinogradi koje je opat kupio crkvenim novcem u Rijeci i Žrnovici.¹³⁴ Nakon ovih odredaba o posjedima kralj moli svoje nasljednike ili one koji će poslije njega vladati da ne prekrše njegove odredbe. Ako bi se ipak našao netko tko bi, zaveden đavlom, to učinio, neka bude proklet od boga i bogorodice, neka ga satire sila krsta i od njega grešnika neka mu bude ana-

¹²⁸ N. mj.

¹²⁹ U tekstu notarskog ovjerovljenja ima pogrešaka za koje nije jasno kakvog su porijekla. Dvije isprave, str. 69. Šteta što Foretić nije priložio raspravi fotokopiju na osnovu koje bismo mogli utvrditi što su stamparske, a što prepisivačeve pogreške.

¹³⁰ Povelja kneza Dese, str. 6—7.

¹³¹ D. Roller, n. dj., str. 166; B. Gušić, Kako je Mljet pripao..., str. 2.

¹³² Spomenik XI, str. 9; F. Miklošić, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vienna 1858, str. 8—10. T. Smičiklas, CD III, str. 223—225.

¹³³ »I semu že manastyru prečistyje vladycice naše gospođe bogovъ Mlětъ sije daruju: otokъ vъsъ i Babyno Pole, u drugom otocě, u Krъkrě, crъkvъ svetao Vidъ Janinu i sъ Popovomъ Lukomъ i svetago Stefana i svetago Georgija. ... u Stoně crъkvъ svetao Nikolъ«. F. Miklošić, n. dj., str. 10.

¹³⁴ »... i vinogradi kuplъ (!) opatъ crъkvymъ (!) dobytъkomъ da budutъ crъkvu u Rěcě i u Zrъnovъnici pređъ Dubrovъnikom«. F. Miklošić, n. dj., str. 10.

tema.¹³⁵ Nakon sankcije i oznake da je ispravu potpisao, kralj se i potpisao.¹³⁶

Kako je kralj potpisan kao »vjenčani kralj«, darovnica se datira vrlo različito, ali gotovo uvijek poslije 1217. g.¹³⁷ Ipak valja najprije naglasiti da isprava nije sačuvana u originalu, nego u prijepisu iz XIV st. Već je to neki malum omen za ispravu. Dakako, sam po sebi nedovoljan za bilo kakvu sumnju u njenu autentičnost. Zbog toga i jest ona dosad gotovo uvijek smatrana autentičnom. Jedino je Jireček, kao što je spomenuto, prigovarao njenoj autentičnosti. Držao je da je interpolirana, i to oni dijelovi isprave koji govore o samostanskim posjedima na Stonu. Uz Jirečeka se našao i Stanojević, koji je radeći na problemima iz srpske diplomatike stekao neobično istančan osjećaj za vrijednost diploma. Kad se i on složio s Jirečekom u tome da »je ta povelja u ostalom dosta sumnjiva«,¹³⁸ onda nije mislio samo na to da povlađuje Jirečeku, na koga se i pozivao. On je tada ispitivao intitulaciju u ispravama Stefana Prvovjenčanog. U jedinog dosad poznatoj originalnoj Stefanovoj ispravi — to je ona izdana u Dubrovniku oko 1214. — intitulacija glasi: Az veli župan Stefan.¹³⁹ Naprotiv, u žičkoj povelji — koja kao ni mljetska nije sačuvana u originalu, nego u prijepisu — intitulacija je mnogo duža. Ondje je Stefan »po božjoj milosti vjenčani prvi kralj sve srpske zemlje, Dioklitije i Travunije i Dalmacije i Zahlmije.«¹⁴⁰ U mljetskoj je intitulaciji slična: Az grešni Stefan, veli kralj, namjestni gospodin vse srpske zemlje i Dioklije i Dalmacije i Travunije i hlmske zemlje.« Iz obiju naslova zaključuje Stanojević ovo: »Pošto su one (tj. obje isprave — N. K.) postale, ili su bar prepisane, potpuno nezavisno jedna od druge, može se za izvesno uzeti, da su se u Intitulaciji Stevana Prvovenčanog pominjale: sve srpske zemlje, Dioklitija, Travunija, Dalmacija i Zahumlje.«¹⁴¹ Ako je Stanojević mislio samo na opseg vlasti označen u intitulaciji, onda je imao pravo. Ali sasvim je drugo pitanje da li »veli kralj« i »namestni gospodin« doista odgovaraju »venčanom kralju« i »samodržcu sve srpske zemlje i pomorske«¹⁴² u potpisu! On je imao utoliko pravo kad je ustvrdio da se u raškim ispravama »Intitulacije po pravilu ne slažu s Potpisom«, jer »su vrlo često opširnije no sam Potpis.«¹⁴³ To je sve tačno, ali čini mi se da nije smio intitulaciju ove Stefanove darovnice proglasiti samo sadržajno siromašnijom od potpisa. A. Solovjev, koji je posljednji pisao o Stefanovoj darovnici Mljetu i Hilandaru, smatra titulu neobičnom.¹⁴⁴ Međutim, njega je struktura arenge vodila do Stefanove hilendarske povelje, odnosno do žitija sv. Simeona, koje je napisao Sava Nemanjić. On misli da je upravo »povelja Stefana — sina bila kostur za

¹³⁵ »Аште ли кто завистіју сотоніноју одрѣзімъ і дрѣзнеть razoriti čto oty prinosimyh mnoju prěsvetěi bogorodici blagodětel'nici, takovyi da budetъ prokletъ ođь gospoda boga vьsedrѣžitelja і prěsvetyje bogorodice, і сіла čьstnago і životvoreštago krьsta da mьstitъ jego vь ninja(š)němъ věčě і vь buduštěmъ і ođь mene grěšnago budi jemu anathema«. F. Miklošić, n. dj., str. 10.

¹³⁶ »Sego radi pisavъ і podъpisahъ«. F. Miklošić, n. dj., str. 10.

¹³⁷ Miklošić je datira između 1222. i 1228. (n. dj., str. 8); isto tako i Smičičklas. Solovjev je datira 1217. g. »Međutim, Stefan Prvovenčani, dobivši krunu od pape, izdao je povelju benediktinskom manastiru na Mljetu (verovatno iste 1217. g.)«. Godišnjak V, str. 71—72).

¹³⁸ Glas 92, str. 143.

¹³⁹ CD III, str. 140.

¹⁴⁰ Glas 92, str. 143.

¹⁴¹ Glas 92, str. 143—144.

¹⁴² CD III, str. 225.

¹⁴³ Glas 106, str. 33.

¹⁴⁴ Godišnjak V, str. 72.

književni rad Sv. Save, pa je on od pojedinih delova povelje stvorio pojedine Glave žitija svoga oca.«¹⁴⁵

U svakom slučaju i Stanojević i Solovjev su morali vidjeti da Stefanova »retka titula« nije uzeta iz arenge hilendarske povelje. Ondje je Stefan »**veliki župan i sevastokrator, zet od Boga vjenčanoga kir Aleksija cesara grčkago.**«¹⁴⁶ Dakle, titula u arengi mljetske povelje nije uzeta iz arenge Stefanove hilendarske povelje. Ona je jednim dijelom uzeta iz potpisa hilendarske povelje, koji glasi: **Krst velikoga župana Stefana, namestnoga gospodina sve srpske zemlje.**«¹⁴⁷ Solovjev je datirao hilendarsku povelju između 1200. i 1202. g.¹⁴⁸ No, bez obzira na to kad je ona postala, čini se da na osnovu nje doživljava intitulacija u mljetskoj povelji zanimljivu promjenu: **veli župan postaje veli kralj, ali ostaje namestni gospodin sve srpske zemlje!** Ostatak je titule preuzet vjerojatno iz kasnije Stefanove titule i u toj je kombinaciji suvišan. Jer neprijeporna titula Stefana prije primanja krune glasi: **Gospodin Stefan.**¹⁴⁹ To, dakako, ne isključuje mogućnost da je Stefan zaista nosio u to vrijeme u svojoj tituli i pojedinačno označene »pomorske zemlje«, ali okolnosti pod kojima nastaje ova suviše razvučena titula daju nam pravo da sumnjamo u njenu tačnost. Zato je vjerojatno da je preradba intitulacije u arengi mljetske povelje nastala pod utjecajem potpisa u koroboraciji hilendarske Stefanove povelje. Ondje je Stefan već »vjenčani kralj i samodržac sve srpske zemlje i pomorske«.

Međutim do kakva nas zaključka vodi analiza **invokacije** u mljetskoj povelji? Stanojević je nije našao u humskim ispravama iz XII st.¹⁵⁰ Ali s obzirom na to da je mljetska darovnica prijepis iz XIV st., mogla se na početku isprave nalaziti **simbolička invokacija**, koja inače prati sve vladarske povelje Nemanjića. Pomanjkanje verbalne invokacije u spisima izdanim u raškoj kancelariji tumači Stanojević bizantskim utjecajem, koji u doba stvaranja raške kancelarije nije znao za takvu formulu.¹⁵¹ Dakle, pomanjkanje intitulacije u Stefanovoj povelji moglo bi odgovarati diplomatskim pravilima onog doba.

Arenga nije nužno sastavni dio povelje, ali ona je u crkvenim raškim ispravama vrlo karakteristična. »Tri četvrtine raških crkvenih povelja (oko 80 od preko sto) imaju Arengu. Arenge su u crkvenim poveljama po pravilu dosta duge, po nekad vrlo duge (po nekoliko štampanih strana)«. ¹⁵² Stanojević ih prema sadržaju dijeli u tri grupe: »Arenge u kojima se ističe **bog** u prvom redu, zatim »u kojima je na prvom planu **Isus Hristos** i

¹⁴⁵ Prilozi V, str. 78.

¹⁴⁶ Prilozi V, str. 86.

¹⁴⁷ Prilozi V, str. 71.

¹⁴⁸ Tj. poslije smrti Nemanje, a prije nego što je Stefan otjerao svoju prvu ženu, Aleksijevu kćer. Prilozi V, str. 75–76.

¹⁴⁹ F. Miklošić, Monumenta serbica, str. 16.

¹⁵⁰ Vrlo je zanimljivo do kakvih je zaključaka dovela Stanojevića analiza invokacije u humskim poveljama u XII i XIII st. »Vrlo je važno konstatovati, da *humaska kancelarija* u prvoj polovini XIII veka, dakle u doba kada je Hum gotovo stalno bio pod Raškom, stoji pod utjecajem dubrovačke ili bosanske, a ne pod utjecajem raške kancelarije... To pokazuje da je u Humu zasebna kancelarija obrazovana verovatno u doba, kad Hum nije bio pod Raškom. Možda taj fakt, da je humska kancelarija pošla za bosanskom ili dubrovačkom kancelarijom a ne za raškom, pokazuje neki antagonizam prema Raškoj, bilo da se on javlja spontano, bilo pod utjecajem onih koji su u onaj mah kad su se u Humu počele pisati i izdavati povelje, vodili tamo glavnu reč«, Glas 90, str. 95.

¹⁵¹ Glas 90, str. 104. i d.

¹⁵² Glas 94, str. 213.

naposletku u kojima je glavna ličnost **bogorodica**«. ¹⁵³ On se nije posebno osvrnuo i na mljetsku povelju, odnosno njenu arengu, iako je ona vrlo interesantna. Solovljeva je tip arenge podsjećao opet na Stefanovu hilendarsku povelju. Tri su elementa koja su ga dovela do takva zaključka: isti način citata iz Sv. Pisma, zatim retorskih pitanja i direktnih apostrofiranja. ¹⁵⁴ Pa pak, sve se čini da su ti elementi suviše općeniti a da bismo samo na osnovu njih obje arenge mogli dovesti u neposrednu vezu. Prije svega, autor se mogao uvjeriti da arenga hilendarske povelje — iako je preuzeta iz Nemanjine hilendarske povelje — ima toliko biografskih podataka da se Sava odlučio da je uzme za podlogu pri sastavljanju očeve biografije. ¹⁵⁵ Zato obje arenge i djeluju više kao biografije, a ne kao arenge, odnosno uvodi u povelje. Stefan, vidi se po svemu, nije uopće htio opjevati slavu bilo kojega sveca, već je zaista rječnikom pjesnika slavio svoga oca. Stefan se u mljetskoj povelji, doduše, također sjeća svoga oca i njegovih riječi upućenih mu kao »namestniku njegova stola«, ali osnovni je tenor arenge **molitva upućena Isusu Kristu i bogorodici!** Oni su njegovi zaštitnici, njihov nauk želi slušati itd. Citati iz Svetog pisma bili bi dokazom samo tada kad ih ne bismo nalazili i u drugim arengama raških vladara. Dakle, sličnost je obiju arenga samo prividna i ne nameće po mom uvjerenju zaključak o njihovoj neposrednoj ovisnosti.

I mala, neznatna formula **aprekacije** može također pridonijeti dragocjene podatke analizi. Ona je prema Stanojevićevim istraživanjima u raškim crkvenim poveljama dosta česta ali ne tako kako bismo očekivali. ¹⁵⁶ Za nas je u svakom slučaju važan njegov zaključak da se ona javlja tek početkom XIV st. »Izuzetno se često Aprekacija nalazi u poveljama Stefana Dečanskog i to obično iza Sankcije, a ispred Datuma ili Potpisa«. ¹⁵⁷ Stanojevićevoj pažnji, doduše, nije izmakla aprekacija između arenge i ekspozicije Stefanove mljetske povelje, ali, na žalost, nije iz te činjenice — koja u raškoj diplomaciji početkom XIII st. čini **iznimku!** — izvukao nikakav zaključak. Trebalo je da se naglasi kako bi to bila jedina aprekacija u crkvenim raškim poveljama XIII stoljeća. Uostalom, njegovo istraživanje valja popuniti još jednim podatkom: aprekacijom koja se nalazi iza sankcije u **hilendarskoj Stefanovoj povelji**. **Prema tome, dvije iznimke!** Nimalo slučajno!

Sankcija je također dosta pouzdan kriterij za ocjenjivanje isprava. Stanojeviću se ona u raškim crkvenim poveljama činila dosta zanimljivom. Podijelio ju je u nekoliko dijelova, naime, u: 1. zakletvu, 2. molbu da nitko osobito nasljednici ne pokvare ono što je u povelji rečeno ... 3. pretpostavku da će ipak netko nagovoren đavlom to učiniti i 4. anatemu za takvoga. ¹⁵⁸

Nezadovoljan Stanojevićevim prikazom geneze sankcije u srpskim vladarskim poveljama, V. Mošin se odlučio na novu analizu »**Sankcije u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomatici**«. ¹⁵⁹ On je pobijao mišljenje da je duhovna sankcija prenesena iz carskih bizantskih povelja

¹⁵³ Glas 94, str. 213.

¹⁵⁴ Prilozi V, str. 76.

¹⁵⁵ Prilozi V, str. 71. i d.

¹⁵⁶ Glas 106, str. 19.

¹⁵⁷ N. dj., str. 20.

¹⁵⁸ Glas 100, str. 31.

¹⁵⁹ Anali hist. inst. III, 1954, str. 27—51.

na zapad, jer je ona »ušla samo u privatno-pravne i crkveno-pravne isprave te je odatle prešla u papske povelje i onda u povelje zapadnih vladara«. ¹⁶⁰ Naprotiv, duhovna sankcija u srpskim i bugarskim poveljama potječe iz »duhovne sankcije vizantijskih privatnopravnih i crkvenopravnih akata«. ¹⁶¹ Najstarije srpske i bosanske povelje imaju ili samo zakletvu, ili zakletvu s duhovnom sankcijom, odnosno »samo duhovnu sankciju s prijetnjom prema budućim vladarima«. ¹⁶² Neke duhovne sankcije koje upotrebljava Nemanja preuzete su »iz svetogorskih privatnopravnih akata«. ¹⁶³ Istog su porijekla prema Mošinu i sankcije manastirskih povelja Stefana Prvovjenčanoga. Svakako je za mljetsku povelju karakteristično da nema materijalne sankcije, koja se u srpskim poveljama pojavljuje tek u četvrtom deceniju XIII st. Kralj prijeti samo anatemom, svojom i nekih svetaca, onome koji bi prekršio njegove odredbe. Duhovna se sankcija za prvih Nemanjića javlja u dva oblika — »kratkim i proširenom«. Kao primjer »kraće formule« u širem obliku sankcije Mošin navodi upravo mljetsku sankciju Stefana i nešto dužu anatemu u njegovoj žičkoj povelji. ¹⁶⁴ Međutim, Mošin nije uzeo u obzir da su u toj »široj sankciji« dva elementa koje on sam nalazi tek u Milutinovim i Dragutinovim poveljama manastirima. To je prokletstvo »od strane izdavača povelje« — tada »skoro u svakoj povelji« — i prokletstvo »sile časnog i životnog krsta«. ¹⁶⁵ Prema tome, sankcija u Stefanovoj mljetskoj povelji ne odgovara sasvim pravilima raške kancelarije iz početka XIII stoljeća.

Crkvene raške povelje nisu imale **koroboraciju** sličnu vladarskim poveljama na Zapadu, »ali se u crkvenim poveljama često pominje potpis kao potvrda povelje«. ¹⁶⁶ Stanojević ipak opet počinje nabranje svojih primjera sa Stefanovom mljetskom ispravom kao jedinim primjerom iz prva četiri decenija XIII st. Naime, idući je primjer jedna Vladislavova isprava iz 1242. g. i jedna Dragutinova, u kojoj se on, kako misli Stanojević, vraća na Stefana Prvovjenčanog. ¹⁶⁷ Iako u potpisivanju ili oznaci potpisivanja zaista ne vlada jedinstven sistem, ne smije izbjeći našoj pažnji zanimljiva činjenica: doslovce ista oznaka potpisivanja u Stefanovoj i Milutinovoj mljetskoj povelji!

Pomanjkanje datuma dalo je priliku historičarima da s više ili manje tačnosti odrede vrijeme izdavanja Stefanove mljetske isprave. Kriterij je pri tom bio podatak o »vjenčanom kralju«. ¹⁶⁸ Ali ako je već intitulacija u arengi prerađena prema ukusu, znanju i shvaćanjima falsifikatora, onda sličan posao možemo očekivati i u potpisu. Zaista, iznenaduje što nema krsta, koji je, kao što je poznato, »najstariji način potpisa, koji dolazi samo u poveljama prvih dvehu generacija Nemanjića«. ¹⁶⁹ I Nemanja i Stefan se tako potpisuju u hilendarskim poveljama, a u latinski pisanom ugovoru o miru s Dubrovnikom iz 1186. oba su se brata također potpisala ćirilicom u križu. ¹⁷⁰ Naprotiv, dvije isprave Save Nemanjića, obje kasniji

¹⁶⁰ N. dj., str. 50.

¹⁶¹ N. dj., str. 51.

¹⁶² N. dj., str. 30—31.

¹⁶³ N. dj., str. 31.

¹⁶⁴ N. dj., str. 34.

¹⁶⁵ N. dj., str. 36—37.

¹⁶⁶ Glas 106, str. 14.

¹⁶⁷ Glas, 106, str. 15.

¹⁶⁸ Vidi bilj. 137.

¹⁶⁹ Prilozi V, str. 75; Glas 106, str. 34.

¹⁷⁰ Glas 106, str. 34.

prijepisi, imaju neke nove elemente. U ugovoru »Sv. Save sa Svetogorcima« iz 1193. g. još je sačuvan i oblik križa, ali Savina je povelja vranjinskom manastiru interpolirana i ima istu oznaku potpisa u koroboraciji¹⁷¹ i — što je još značajnije prvi put **devocionu formulu u potpisu**. Sava je »božjom milošću arhiepiskop srpske zemlje i pomorske.«¹⁷² Međutim, Stefan se u dvije dubrovačke isprave potpisuje vrlo jednostavno — Gospodin Stefan i Stefan kralj i s bogom samodržac srpski. Ako je mišljenje Kovačevića (koji je na osnovu potpisa mislio da je to Dragutinova, a ne Stefanova isprava) tačno, onda sve do Vladislavove isprave iz 1242. g. nema devocione formule (dei gratia ili pomoću božjom itd.) u potpisima srpskih vladara. Upravo Vladislavova povelja Bogorodici bistričkoj ima za nas vrlo interesantnu i intitulaciju i potpis. Intitulacija glasi: »Stefan Vladislav pomoću i milošću božjom venčani kralj svih srpskih zemalja i pomorskih«, a potpis: »Stefan Vladislav po milosti božjoj kralj i samodržac svih srpskih zemalja i pomorskih.«¹⁷³ To ne znači da vladari u XIII st. nisu upotrebljavali i sasvim skraćeni oblik potpisa i intitulacije.¹⁷⁴ Iz svega nužno slijedi zaključak da devociona formula i opsežan potpis Stefanove isprave više odgovaraju vladarskim običajima Nemanjinih unuka i daljih nasljednika nego njegovu sinu.

Prema tome, Stefanova hilendarska povelja nekim je svojim oblicima utjecala na nastajanje mljetske Stefanove povelje. Ali ispreplitanje starijih i mlađih oblika isključuje prema mom uvjerenju sastavljanje u doba kad je datira historiografija. Možda će tačnije vrijeme postanka moći odrediti Milutinova potvrda.

b. Nedatirana Milutinova potvrda darovnice Stefana Prvovjenčanog mljetskom samostanu¹⁷⁵

Milutinovu je potvrdu Miklošić datirao između 1275. i 1321, a Smičiklas je uopće nije donio. Dinić je smatra ispravnom.¹⁷⁶ Prema Miklošićevoj bilješci radi se o originalu u Bečkom arhivu, s kojega je otpao pečat.¹⁷⁷ Međutim, Stanojević je, govoreći o intitulaciji te isprave dva puta propustio da je prikaže u tačnom svjetlu. Naime, pregledavajući Milutinove isprave, on je došao do uvjerenja da se u njegovim »poveljama u Intitulaciji osobito jako ističe uvek poreklo, roditelji i predci njegovi.«¹⁷⁸ Samo »u jednoj Milutinovoj povelji« — nastavlja — »ali koja nije sačuvana u originalu, stoji prosto: Azъ Stefan Ouroš.«¹⁷⁹ Da se nije pozvao upravo na tekst mljetske povelje, pomislili bismo da je imao pred očima neki drugi primjer. Nešto dalje kaže: »Kraća je Intitulacija, opet sa pomenom porekla, u jednoj povelji Milutinovoj katoličkom manastiru na Mljetu.«¹⁸⁰ Za nas je ova Stanojevićeva zabuna značajna. Naime, u Vladislavovim i Milutinovim crkvenim poveljama intitulacija obično počinje s **az** ili

¹⁷¹ »Sego bo radi pisahъ i podъpisahъ«.

¹⁷² Glas 106, str. 35.

¹⁷³ Spomenik III, str. 6—7.

¹⁷⁴ Glas 106, str. 36—37.

¹⁷⁵ Monumenta serbica, str. 71.

¹⁷⁶ Dvije povelje, str. 16.

¹⁷⁷ Monumenta serbica, str. 71.

¹⁷⁸ Glas 92, str. 146.

¹⁷⁹ Glas 92, str. 146, bilj. 3; potcrtala N. K.

¹⁸⁰ Glas 92, str. 147.

ja.¹⁸¹ U intitulaciji ove isprave još je nešto neobično. Stefan se naziva samo po milosti božjoj kralj, a ne označuje se opseg njegove vlasti. Dakako, to još uvijek ne svjedoči o neispravnosti isprave. Kako se **dispozicija** ne može podvrgći formalnoj analizi, ili vrlo teško, ostaje da ispitamo **sankciju**. Jednostavnost, ili bolje siromaštvo elemenata sankcije u doba kad ona »postaje najbogatija elementima«¹⁸² nije uopće opravdano. Mislim da se ta jednostavnost ne bi smjela svesti na činjenicu da je to **potvrda** starije darovnice. Milutinove povelje bez obzira na to da li su potvrđnice ili nova darivanja obiluju prijetnjama. Usporedi li se sankcija Milutinove potvrđnice s darovnicom Stefana Prvovjenčanoga, razabrat će se bez napora da ona ima isti broj elemenata — **štaviše, dijelom i iste riječi** — samo što je prijetnja »sile križa« zamijenjena »suparništvom svete bogorodice na strašnom sudu«. Ovakve prijetnje o »supnici bogorodici« poznate su već u Nemanjinoj povelji Hilandaru kao i u nekim manastirskim poveljama Stefana Prvovjenčanog.¹⁸³ Prema tome, duhovna sankcija Milutinove potvrđnice **ne odgovara** sankcijama njegovih preostalih isprava, ali nas opet na neki način vodi do hilendarskih povelja prvih darivatelja.

Već je više puta u toku rasprave konstatirano da neke diplomatske formule raških povelja Nemanjića ne pružaju zbog svoje raznolikosti nikakav čvršći oslonac u zaključivanju. Iako to vrijedi i za ovu Milutinovu povelju, ipak se ne možemo oteti dojmu koji se dobiva **kad se Milutinova isprava usporedi s Vladislavovom potvrdom Stefanove hilendarske darovnice**.¹⁸⁴ Simbolička invokacija u Milutinovoj ispravi doduše, nedostaje, ali to nije osobito značajno. Isto je tako u obje isprave različit početak intitulacije, jer Milutinovoj opet nedostaje ja Vladislavove povelje. I to, mislim, za okolnosti pod kojima vjerujem da je ovaj »original« Milutinove isprave nastao nije osobito važno. Nešto drugo je mnogo bitnije: **krnja intitulacija s devocionom formulom** — po milosti, odnosno pomoći božjoj kralj — iza koje se **bez ikakva dodatka u obje isprave** nastavljaju podaci o rodbinskim vezama između darivatelja i vladara koji potvrđuje darovnice. Ti podaci nisu i ne mogu biti u obje isprave isti, jer je Milutinova vladarska kronologija duža. Kao i Vladislav, i Milutin govori o svojim precima kao o svecima. Solovjev je u toj pojedinosti vidio također dokaz instinitosti Vladislavove potvrde, jer svi Nemanjići poslije Nemanje — osim Save — daju Nemanji »epitet svetog odmah posle njegove smrti, služeći se stilom vizantijskih povelja«.¹⁸⁵ Ako je to zaista tako općenita pojava kako to tvrdi Solovjev, onda to nije bilo teško otkriti i falsifikatoru. Međutim, sveti djed Vladislava i sveti djed, odnosno sveta gospoda roditelji Milutina nisu ista lica. Jedno je Nemanja, a drugo je Stefan Prvovjenčani. Vladislav ne zove Stefana Prvovjenčanog svecem, već prvovjenčanim kraljem. Činjenica je, naprotiv, da se u jednoj Milutinovoj ispravi, tobože darovnici »svetoj bogorodici u Sve-toj Gori Hilendarskoj«¹⁸⁶ mogu također naći slični pojmovi i izrazi. Tako

¹⁸¹ Glas 92, str. 145. i sl.

¹⁸² V. Mošin, Sankcija u vizantijskoj i u južnoslavenskoj ćirilskoj diplomaciji, Anali hist. inst. JAZU u Dubrovniku III, 1954, str. 36.

¹⁸³ Mošin, n. dj., str. 31, bilj. 24.

¹⁸⁴ Prilozi V, str. 71.

¹⁸⁵ Prilozi V, str. 77.

¹⁸⁶ Monumenta serbica, str. 57—65; ova se isprava također ubraja u grupu hilendarskih falsifikata, Vidi: Glas 169, str. 41. i d.

se npr. i ovdje naziva darovnica »djedova i očeva« — **stvorenjem**¹⁸⁷, kao i u Milutinovoj potvrdnici.

Ali **naracija** Milutinove i Vladislavove potvrdnice počinje opet istim riječima.^{187a} Dispozicija je zbog različitog osnovnog sadržaja isprave morala biti i različito sastavljena.

O potpisu Milutinove povelje bilo je ranije govora.

Čini se kao da Milutinovoj potvrdnici nedostaju neki elementi samostalne isprave. Ona je, isto kao i spomenuta Vladislavova potvrdnica, sastavljena u osnovi tako kao da je **dobana uz tekst Stefanove povelje**. Vladislavova potvrda o kojoj smo govorili to zaista i jest. Međutim, danas poznati tekst i »original« Milutinove povelje na prvi pogled isključuje takvu pretpostavku. Tko neće pri takvoj sličnosti koncepcije pomisliti na to da je mljetski opat, boraveći 1330. g. kod srpskog kralja, zatražio pomoć u svojih »kolega«! Solovjevu se činila takva hipoteza nemoćom stoga što je, kako on tvrdi, Stefanova hilendarska povelja »sve do naših dana ležala u Sv. Gori«,¹⁸⁸ a mljetska se darovnica nalazila u Dubrovačkom arhivu. Da li je to tačno? Za Vladislavovu se potvrdu nigdje ne kaže gdje je izdana. Osim toga, hilendarski su monasi marljivo radili na falsifikatima, pa postoji čitava grupa isprava kojima je u većoj ili manjoj mjeri osporavana autentičnost. Nije vjerojatno beznačajno ni to da je destinatar nekih falsifikata »manastir prečiste vladice bogorodice«!¹⁸⁹

Međutim, još je jedna »bogorodica« mogla kumovati postanku mljetske darovnice Sv. Mariji. To je **stonska Sv. Bogorodica** i istoimeni manastir, u kojem je odmah po osnutku bila smještena Humska episkopija. »Dom svete Bogorodice u Stonu«¹⁹⁰ bio je formalni destinatar u povelji kojom je Uroš I oko 1243. darovao neke posjede humskoj episkopiji.¹⁹¹ Iz kasnijeg će se prikaza povijesti stonske pravoslavne episkopije lako razabrati da naše pretpostavke nisu baš neopravdane. Bogorodičin manastir kao i humska episkopija potpuno su u XIV st. zaboravljeni. Očito sretna okolnost za mljetskog opata, koji je također upravljao manastirom posvećenim Mariji.

Mislim da će se nakon svega što je o Stefanovoj darovnici i Milutinovoj potvrdnici ovdje rečeno teško naći dovoljno protudokaza koji bi ove isprave riješili sumnja u autentičnost. Savršenu obranu ili potpuno negativnu ocjenu srednjovjekovnih isprava mogu pružiti samo »očiti falsifikati«. Držim da ove dvije isprave nisu takve vrste. One — što se tiče dispozicija — nisu potpuno izmišljene, a njihova jakost leži bez sumnje u vrlo dobro posuđenim diplomatskim formulama. Tako se u tuđem okviru skrivao sadržaj listina koji, posve razumljivo, nije potpuno lažan. Posao je historijske analize da odijeli lažno od istinitoga.

¹⁸⁷ Monumenta serbica, str. 58.

^{187a} »Videv zapisanje dedino« i »videv stvoreniye gospodina deda mi«.

¹⁸⁸ Prilozi V, str. 76.

¹⁸⁹ Monumenta serbica, str. 57—65.

¹⁹⁰ S. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka V, 1912, str. 600.

¹⁹¹ Prilozi V, str. 70.

c. Bula Ivana XXII od 13. VI 1325.¹⁹²

Isprava kojom papa Ivan XXII potvrđuje darovnicu Uroša II.¹⁹³ Sadržaj papine isprave pobuđuje neke sumnje. Možda u doba kad su vladarski dvorovi, odnosno gradske kancelarije čuvale u svojim arhivima po nekoliko papinskih isprava i nije bilo tako teško sastaviti po njihovu uzoru nove. Dubrovnik je to svojim primjerom očito pokazao. Dubrovački nadbiskup se nije ustručavao da u borbi za sufragane posegne za falsifikatima koji će pokazati da su njegova prava starija od prava barskog suparnika. Čini mi se taj uvod s upozorenjem potreban zbog toga što u ovoj buli, koju historiografija općenito smatra autentičnom, ipak nešto nije u redu. Naime, na misao da se radi o falsifikatu naprosto primorava sadržaj isprave: ako je papa zaista imao pred sobom darovnicu Uroša II — kako se u buli tvrdi — kako je mogao potvrditi samostanu nešto što uopće nije bilo spomenuto u Uroševoj ispravi? Zato se već i Dinić pitao: ili je »postojala kakva druga povelja kralja Milutina ili je mljetski opat više saopštio papi nego što se u poveljama nalazilo.«¹⁹⁴ Međutim, grijeh je mljetskog opata, ako je on bio uzročnik papine »zabune«, mnogo veći nego što to pretpostavlja Dinić. Papina darovnica uopće ne govori o poveljama u pluralu već pretpostavlja samo jednu, Milutinovu darovnicu. I to ne **potvrđnicu**, što ona u stvari po svom karakteru jest, nego darovnicu. Ali to nije sve! Tobožnja Milutinova darovnica sadržavala je tobože darivanje i takvih posjeda o kojima ni u jednoj darovnici, bilo autentičnoj ili lažnoj, nije bilo spomena. To su Blato i Vrhmljeće. Osim toga, papa tvrdi da je Uroš dao te posjede i prava kao dotadašnji njihov vlasnik — tunc ad eundem regem pertinentes — što također nije tačno. Nadalje, Janjinu ne spominje Uroševa darovnica, već Stefanova. I što je najneobičnije, prema papinu prepričavanju Uroševe darovnice unuk nije znao za djedovu povelju! **On je sam darovao** — kako kaže papa— de salute propria cogitans et cupiens terrena in celestia et transitoria in eterna felicitate commutare.

Nameću se dva rješenja ove zagonetke: ili je papa zaista bio, kako pretpostavlja Dinić, loše obaviješten, pa od njega i nije bilo zatraženo »quod iustum est et honestum«, ili papinska kancelarija nije nikad izdala takvu bulu.

Zlatan pečat o kojem govori papinska isprava u pravilu je mogao biti obješen na Uroševu ispravu, iako se u tekstu papine potvrde o njemu ne govori. Jer se »u srpski pisanim aktima, koja su izašla iz raške kancelarije, sem jednog jedinog slučaja, i to tek iz 1457. g., ne pominje vrsta Pečata.«¹⁹⁵ Opisi su nekih pečata srpskih raških isprava sačuvani u dubrovačkoj kancelariji. Međutim, smetaju nas ponešto činjenice preko

¹⁹² Ova se isprava datira u različitim izdanjima pod dva datuma: 14. VI 1325. i 14. VI 1324, odnosno 13. VI 1324! Smičiklas ju je, štaviše, donio u cijelosti pod oba datuma! (CD IX, str. 197. i 245). Isprava je izdana 1325. godine, jer je bula datirana »idibus iunii, pontificatus nostri anno nono«. *Jiveček* (Spomenici srpski, Spomenik XI, str. 25) označio je, doduše neispravnu godinu, ali je bio tačniji u oznaci dana. On je stavio 13. VI, što je ispravno, a ne 14. VI, kako stavlja Smičiklas.

¹⁹³ Papa je tobože na molbu opata potvrdio samostanu ono što je Uroš II (Orosius secundus rex Rascie) darovao, tj. »insulam Melite, casalia Blate, Babinopolle et Verchemelet, et quasdam terras et possessiones sitas in eadem insula Melite, et Janine, ragusine diocesis« (CD IX, str. 197).

¹⁹⁴ Povelje kneza Dese, str. 16.

¹⁹⁵ Glas 132, str. 23.

kojih je prešao Stanojević, a ipak su važne za pitanje autentičnosti Milutinove isprave. To su: da se Milutinov zlatni pečat osim u mljetskoj povelji spominje samo još u falsificiranoj ispravi Hilandararu¹⁹⁶ i da bilješke o pečatima u dubrovačkoj kancelariji ne znaju sve do Dušana ništa o zlatnim pečatima srpskih vladara.¹⁹⁷ Pečati su prema dubrovačkim opisima do tog vremena voštani.

Dakle, s koje god strane promatramo papinu potvrdu, svagdje zapijemo o »nezakonitosti« ili neuobičajene oblike. Bilo bi od nas lakoumno kad bismo sve te nepravilnosti pokušali svesti na nemarnost ili slučaj. Ima ih previše.

d. Presuda u Veneciji od 18. III 1338.¹⁹⁸

Nakon parnice koja se zbog Mljeta vodila između korčulanskog kneza i opata¹⁹⁹ mletački je Senat, razmotrivši dokazni materijal i tvrdnje obiju stranaka, odlučio quod comes Curzole nullum ius habeat in insula Melede, secundum quod tam per privilegia regum Raxie, confirmata per privilegium papale, quam per possessionem temporis, cuius memoria non existit, dicta insula Melede spectat abbati, monacis et conventui sancte Marie de Meleda, ragusiensis dyocesis, ordinis sancti Benedicti. Zato Senat nalaže in facto dicte insule korčulanskom knezu perpetuum silencium, i to tako da se ubuduće ne miješa u poslove otoka uz prijetnju globe u visini od 100 libara groša. Značajna je u nastavku presude odredba da korčulanskom knezu nije dopušteno bilo kome pisati u vezi sa sporom za otok s opatom. Mletački je notar, kako kaže bilješka na kraju, predao presudu knezu, koji je obećao da će je se pridržavati.

Prema tome, opet nešto nije u redu. Odluka je Senata stilizirana u svakom slučaju tako kao da su vijećnici imali u ruci privilegije srpskih vladara koji su bili potvrđeni papinskom bulom! Nije ovdje bitno što je opat uvjeravao sud da je otok njegov »od pamtivijeka«! Danas ne raspoložemo ni s kakvim papinskim privilegijem u kojem bi se potvrđivale **dvije ili više isprava srpskih vladara**. Na Desinu ispravu u ovom slučaju ne možemo pomišljati jer Desa ne nosi u tobožnjoj darovnici naslov rex Raxie, već dux Zahulmie, i njegova isprava nije potvrđena tobože od pape. Osim toga, da je Desina isprava tada bila zaista na sudu poznata, opat ne bi morao uvjeravati suce da samostan uživa otok otkad se pamti. Može li se taj nesklad u izvornim podacima protumačiti nesavjesnošću mletačkog suda, koji nije znao srpski? Ako je ta pretpostavka tačna, onda je razumljivo zašto je opatu bio tako lak put do stjecanja otoka. Na sudsku odluku mogle su utjecati i druge okolnosti, npr. prepirka na srpskom dvoru, osobita politika Venecije prema Dubrovniku, koji nastupa u ime opata itd. Stejeće se u svakom slučaju dojam da je mletački sud bio suviše oštar prema korčulanskom knezu, a da je prema opatu bio svjesno popustljiv. Stoga i nije suviše pomno ispitivao opatova prava na otok.

¹⁹⁶ Spomenik III, str. 17.

¹⁹⁷ Glas 132, str. 23, bilj. 1.

¹⁹⁸ S. Ljubić, Listine II, str. 26.

¹⁹⁹ N. dj., str. 14–15.

III Historijski preduvjeti za postanak falsifikata

Diplomatička analiza i uspoređivanje mljetskih darovnica s originalnim ispravama pokazalo je da su darovnice falsifikati. U dosadašnjem je raspravljanju ostalo još nedovoljno razjašnjeno pitanje naručitelja falsifikata i tačnije vrijeme kad su nastali. Naime, pitanje cui prodest — kako kaže opravdano Dinić²⁰⁰ — uvijek je najteže riješiti, pogotovo ako se radi o vješto sastavljenim falsifikatima. Najčešće je to ipak ona fizička ili pravna osoba koja je u falsifikatu označena kao destinatar.

Pri otkrivanju tih tajnih putova falsifikatora — inače najzanimljivijem poslu medievista — pomaže poznavanje povijesti ne samo reda, u ovom slučaju benediktinaca, nego i mjesta gdje su oni boravili. Zbog toga su gotovo svi autori koji su radili na lokrumskim ili mljetskim falsifikatima nastojali s više ili manje uspjeha dati osvrt na povijest Mljeta. Kažem s više ili manje uspjeha stoga što se još nijedan autor nije odlučio na to da pokuša na osnovu autentične građe — izostavivši falsifikate tada kad su oni za historijske činjenice jedina svjedočanstva — prikazati historiju otoka.

Najmanje poznato i stoga najviše prijeporno razdoblje u povijesti tog otoka koji je kao neki »kamen smutnje« privlačio tri susjedne političke jedinice, tj. neretljansku kneževinu, Zahumlje i dubrovačku općinu, jesu XI i XII stoljeće.

Prva historijska svjedočanstva o Mljetu u doba narodne dinastije su jasna. Konstantin Porfirogenet ga ubraja među otoke koje drže Neretljani.²⁰¹ Ako su carevi podaci tačni i pouzdani, onda su izvan dohvata bizantske vlasti ostali još i u X st. samo neretljanskom kopnu najudaljeniji otoci — Lastovo i Vis. Neku sumnju u tačnost carevih podataka izaziva činjenica da je Mljet pred vratima očito zahumskog Pelješca, koji ga čitavom svojom dužinom zatvara od ionako dosta udaljenog neretljanskog kopna. U crkvenom uređenju bizantske teme i susjednih slavenskih zemalja dolazi potkraj X st. do ponovnih crkvenih promjena. Nakon što je početkom toga stoljeća najprije Split oteo prvenstvo Zadru pomoću metropolitanskih prava na jadranskoj obali, sada se javio Splitu novi suparnik — Dubrovnik. Split je morao s njim podijeliti sufragane. Stonski biskup, koji se još 925. g.²⁰² ubrajao među biskupe sufragane splitskog nadbiskupa, priznao je dubrovačkog nadbiskupa svojim metropolitom.²⁰³ Granice između dvije nadbiskupije — koje ni svršetkom XII st. još nisu bile sasvim utvrđene — išle su velikim jadranskim otocima, tako da je čini se, Mljet ostao dubrovačkom nadbiskupu.

Filološka istraživanja, koja mogu vrlo teško odrediti tok historijskih procesa daju neretljanskom naseljavanju neobičan pravac: on je prema pretpostavkama P. Skoka išao od vrha Mljeta (Vrhmljeća) prema Dnu (od Mljeta, ili od istoka prema zapadu).²⁰⁴ Skok misli da su i sredinu otoka naselili Neretljani negdje između VII i IX stoljeća. Pozivajući se

²⁰⁰ Povelje kneza Dese, str. 13.

²⁰¹ F. Rački, *Documenta historiae chroaticae*, str. 406; F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, 1925, str. 451—452.

²⁰² *Documenta*, str. 195.

²⁰³ O postanku dubrovačke nadbiskupije vidi: M. Barađa, *Dalmatia Superior*, Rad JAZU 270, 1949.

²⁰⁴ Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, *Jadranski inst. JAZU*, 1950, str. 212.

na naziv Vrhmljeća, on je ustvrdio da su »najstarija slavenska naselja nastala na onome dijelu otoka, koji je bio najbliže neretljanske kopnu.«²⁰⁵ Međutim, ako se na mljetsku toponomastiku gleda sa stajališta političkih odnosa prikazanih u djelu De administrando imperio, onda takav zaključak nije tačan. Upravo nasuprot najstarijem neretljanskom naselju na otoku nalazi se zahumski Ston na Pelješcu. Dakle, valja pretpostaviti dvoje: ili Slaveni koji su naseljavali otok nisu bili Neretljani ili je otok do X st. promijenio vlasnike. Iako je Skok mogao konstatirati romanske toponime gotovo po čitavom otoku,²⁰⁶ njihov relativno veći broj na zapadu otoka, oko stare rimske ruševine,²⁰⁷ dovodi ga do zaključka da se romansko stanovništvo povuklo u taj dio otoka. Ondje i nastaje na otočiću u jezeru samostan sv. Marije. Međutim, neće biti tačno predmijevanje Skoka da stari slavenski pridjevi (knež i županj) u lokalitetima Knežje polje i Županj do kao oznake polja koje je »pripadalo nekada mljetskome knezu... idu u prvi period dolaska Slavena na otok Mljet.«²⁰⁸ Dok bi se na neretljanskog župana još nekako moglo pomišljati, gotovo je isključeno da su neretljanski knezovi ondje ikada bili.

Zasad nema sigurnijih podataka o tome čiji je Mljet bio u XI stoljeću. Pitanje se toga kao i ostalih neretljanskih otoka iz XI st. rješavalo dosad pod utjecajem Šišićeve teorije o raspadu neretljanske kneževine početkom tog stoljeća. Uvjeren da su neretljanski vladari bili dostojanstvenici na hrvatskom dvoru Šišić je svojevrijedno datirao raspad kneževine još i prije 1020. god.²⁰⁹ Istodobno su prema njegovu uvjerenju Korčula i Mljet pripali Zahumlju. Iz opisa vojne Petra II Orseola također je za to pitanje teško izvući odlučne momente. Zna se samo toliko da su se duždu oprli Korčula i Lastovo, a o Mljetu nema u tom izvoru ni riječi.²¹⁰ Možda zato što je i tada bio još uvijek neretljanski, a neretljanski je vladar uoči Petrova pohoda na otoke Gornje Dalmacije obećao mir.²¹¹ Ipak to su samo nagađanja. Mletačka vlast na Jadranu pada gotovo s Orseolima, tako da Mlečani sve do 70-tih godina XI st. nemaju što tražiti na našoj obali i otocima. Hrvatska također nije u tom stoljeću izašla iz svojih uobičajenih granica, a nije bilo nekih posebnih razloga za to da neretljanska kneževina izgubi svoje sastavne dijelove. Uza sve to ne može se isključiti pretpostavka da je u to vrijeme došlo do nekih nama danas još nepoznatih promjena u političkim granicama zemalja na Jadranu.

Mislim da se više ne može braniti ni teorija prema kojoj je »neretljanska oblast« kao sastavni dio hrvatske države ušla u sklop arpadovskih zemalja.²¹² Nema sumnje da su Kačići samo formalno priznavali Arpadoviće, ali danas još nije potpuno pouzdano utvrđeno kad je do tog došlo. Neizvjesnost je izazvala nestašica izvora. A da nezgoda bude još veća, falsificirane, odnosno sumnjive isprave su vrlo često jedina pismena svjedočanstva.

²⁰⁵ N. dj., str. 212.

²⁰⁶ N. dj., str. 210—212.

²⁰⁷ »Mjesto gdje se u rimsko doba podiglo to zdanje, zovu Mlječani i danas latinskom riječi palatium u slavenskom izgovoru Polače, odatle Polačno (sc. polje)«. N. dj., str. 210.

²⁰⁸ N. dj., str. 212..

²⁰⁹ Letopis, str. 251.

²¹⁰ Documenta, str. 427—428.

²¹¹ Documenta, str. 427.

²¹² Vidi o tome: Problem Slavca i neretljanske kneževine, ZČ, XIV, 1960, str. 96—136.

Ako se Desina historijska ličnost promatra u svjetlu bizantskih i mletačkih izvora, onda nema opravdanja tvrdnja da je on bio i zahumski vladar. Posljednje poglavlje Ljetopisa popa Dukljanina, svjedočanstvo o njegovoj vlasti u Duklji i Travuniji, također ne poznaje Desu kao vladara u Zahumlju. Jer Pop Dukljanin priča kako su se protiv Radoslava digli »quidam maligni, qui antiqui inimici fuerunt«; oni su doveli Desu, sina Uroševa »et dederunt ei **Zentam et Tribuniam**«. Radoslavu je i njegovoj braći ostala »maritima regio et civitas Decatarum usque Scodarim.«²¹³ To je, kako je već Šišić ustvrdio »primorje s Kotorom i Skadrom ili 'Dalmacija' srpskih izvora.«²¹⁴ Uklanjanje Radoslava iz Zete i Travunije datira Šišić upravo prema Desinoj ispravi, tj. 1151, a poslije 1143 (dolazak cara Manojla na prijestolje). Šišić se usudio pouzdano zaključiti o Zahumlju u XII st. samo toliko da se ono poslije 1131—1132. g. odvojilo od Duklje. Pretpostavke da se »Zahumlje pridružilo Raškoj kao neka odelita oblast, ali su njome upravljali članovi raške dinastije« i da je ono bilo jedan od razloga »bratske raspore posle smrti velikog župana Uroša II«, odnosno »da je još posle izmirenja velikog župana Uroša II, oca Stefana Nemanje s braćom Belošem i Desom (o. 1132—1133), **Desa dobio u upravu Zahumlje kao knez (dux)**, a tek posle toga koristeći se opštim prilikama, upao je oko 1148—9 u oblast kneza Radoslava i oteo mu Trebinje i Duklju (Zetu) sem primorja«,²¹⁵ izrečene su samo pod dojmom mljetskih falsifikata. Ne valja zaboraviti ni to da Desa u nedatiranom lokrumskom falsifikatu nosi titulu »magnus comes terre Zachulmie«,²¹⁶ pa je to dokaz da mu je sastavljač bar ove isprave pripisivao vlast u onoj političkoj jedinici koja je u njegovo vrijeme imala ili mogla imati vlast nad otokom.

Za nas je nakon svega što je rečeno važno spomenuti ovo: kad ne bi bilo falsifikata koji jedini svjedoče o Desinoj vlasti u Zahumlju, mi ga ne bismo imali pravo smatrati za tamošnjeg vladara. Kako su Desine isprave također bile jedini dokaz o zahumskoj vlasti nad Mljetom, ostaje za historičara još uvijek otvoreno pitanje kojoj je političkoj jedinici pripadao taj otok sredinom XII stoljeća.

Historija se Zahumlja jasnije razabire tek 80-tih godina XII st., kad je ondje »nobilis vir Miroslauus, comes tacholmitanus«.²¹⁷ Čini se da je Miroslav iskoristio sukobe između Kačića i splitske crkve u svoju korist. Nešto je sigurnije o tome opet teško kazati, jer je poznato samo toliko da je papa zatražio od Bele III neka kraljevskom vlašću natjera Miroslava da vrati novac što ga je oteo splitskoj nadbiskupiji. Isto tako neka ga natjera da dopusti ponovo osnivati stolnice na onim mjestima gdje su i prije bile.²¹⁸ Papa se doduše i sam obratio Miroslavu, ali njegovo pismo nije nikad bilo poslano.²¹⁹ Ono upućuje na žestok otpor prema papinu poslaniku, čime je Miroslav zaslužio i papino prokletstvo.²²⁰ Do

²¹³ Letopis, str. 375.

²¹⁴ Letopis, str. 102.

²¹⁵ N. dj., str. 248—249.

²¹⁶ N. dj., str. 193.

²¹⁷ CD II, str. 176.

²¹⁸ »Ad hec etiam regiam magnificentiam monemus attentius et rogamus, quatenus Miroslauum comitem ad reddendam pecuniam prenominate ecclesie, quam olim bone memorie Raynerio Spalatensi archiepiscopo abstulit, vel ad estimationem congruam; et ut loca illa in quibus olim cathedrales sedes fuisse noscuntur, ordinari permittat, si aliter ad hoc induci nequiverit, regia potestate compellat.« CD II, str. 175..

²¹⁹ K. Jireček - J. Radonić, Istorija Srba I, 1952, str. 152.

²²⁰ CD II, str. 176.

poremećaja snaga na Jadranu došlo je bez sumnje zbog nesređenih prilika u Bizantu nakon smrti Manojla Komnena.

»Generalni sinod« koji se 1185. održavao u Splitu, sazvan je da se, među ostalim, riješi pitanje granica biskupija. Splitski je nadbiskup zadržao za sebe — s obzirom na istočni dio njegova područja — »totum Masurum et totum Dol usque ad Vrullam«. ²²¹Pogranična biskupija prema Dubrovniku je Hvar. Njen biskup drži prema odredbi Sinoda »Phar, Braciam et Lissam, Corceram, Lastam et Mulcer, et totam Crainam«. ²²² Granica je prema tome opet oko Mljeta. Kako se on ne spominje kao područje hvarskog biskupa, mogao je biti područje stonskog ili dubrovačkog biskupa. Svakako splitska nadbiskupija nije išla dalje od Vrulje. Iako su se u pravilu crkvene granice podudarale s političkima — što bi u ovom slučaju značilo hvarska biskupija s neretljanskom kneževinom — nije moguće stvarati neke određenije zaključke, jer se takvo načelo nije uvijek moglo provesti u život.

Na to da je Mljet u drugoj polovici XII stoljeća pod zahumskim vladarima upućuje prema starim dubrovačkim kroničarima opisana provala Nemanjina brata Stracimira sve do Korčule i njegovo obećanje »da je Korčula za sva vremena rešena svih obveza prema gospodarima humskim«. ²²³ Pritisak koji vrši Nemanja s braćom na Dubrovnik ne donosi željenog rezultata. Normansko vrhovništvo spašava grad, s kojim najzad Nemanja i braća sklapaju mir. ²²⁴ Slobodnoj trgovini Dubrovčana po njihovim zemljama odgovarao je i privilegij za »Sclaus de Chelmunia« ²²⁵ po Dubrovniku.

Međutim, iako je Zahumlje očito bilo sastavni dio srpske države, ono postaje potkraj XII st. područje interesne sfere Arpadovića. ²²⁶ Njihove su težnje naslijedili dijelom bibrirski knezovi, ²²⁷ dok nije početkom XIV st. ono postalo »jabukom o koju su se otimala Raška i Bosna, koja je po pravu pripadala Raškoj a po prirodnim vezama je čvrsto skopčana s Bosnom«. ²²⁸

Prema svjedočanstvu Orbinija Miroslava je naslijedio Petar, ²²⁹ jer je njegov sin Andrija bio protjeran. Petra su 1225. g. izabrali Splitsani svojim knezom. ²³⁰ On se nije mogao održati. Između njega i Stefana Prvovjenčanoga dolazi do sukoba, pa je Petar bio potisnut u kraj između Cetine i Neretve. Preostali dio Zahumlja dijele Miroslavov sin Andrija i Stefanov Radoslav. Radoslavovi sinovi, župani Bogdan i Ra-

²²¹ CD II, str. 193.

²²² CD II, str. 193.

²²³ Jireček—Radonić, Istorija Srba I, str. 154.

²²⁴ Vidi bilj. 78.

²²⁵ CD II, str. 202.

²²⁶ V. Klaić, O hercegu Andriji, Rad JAZU 136, 1896; Jireček—Radonić, n. dj., str. 162. Andrija je nosio titulu dux Chulme. U poznatoj presudi u korist samostana sv. Krševana on se ponosi uspješnim vojnim pohodom u Zahumlje (post habitam tam Chulme quam Rasse laudabilem victoriam cum ad Jadertinam civitatem victorem rediret). CD II, str. 296.

²²⁷ V. Čorović, Historija Bosne I, Pos. izd. SKA, 1940, str. 239. i 241.

²²⁸ B. Radojčić, Srpska istorija Mavra Orbinija, Pos. izd. SAN, knj. CLII, 1950, str. 64; o prilikama u Humu početkom XIV st. vidi i: J. Mijušković, Humska vlasteoska porodica Stankovići, Ist. časopis XI, 1960/1, str. 17—54, M. Dinić, Comes Constantinus, Zbornik radova Viz. inst., Knj. 7, 1961, str. 1—11.

²²⁹ K. Jireček—J. Radonić, n. dj., str. 171.

²³⁰ O tome govori i Toma Arhidjakon. Petrovo je kneštvo bilo osobito burno. »Erat autem idem Petrus uir potens et bellicosus, sed non sine infamia heretice feditatis«, zbog čega ga je kler odbacivao, a grad ga je nasilno uveo u crkvu. (F. Rački, Thomas archidiaconus, Historia Salonitana, str. 103). Petar je bio knez u Splitu od 1225. do 1227.

doslav, podijelili su vlast tako da je Radoslav dobio zapadne dijelove zemlje.²³¹ On je »vjeran kletvenik gospodinu kralju ugarskomu«, te sklapa ugovor s Dubrovnikom protiv kralja Uroša.²³² Postepeno priklanjanje članova porodice prema zapadu bilo je uvod u nov položaj humskih zemalja u XIV st., kad su se za njih javili i novi pretendenti. Od onih koji su osim titule — koju uostalom nose i Nemanjići — znali ostvariti i vlast, ističe se prije svega bosanski ban.²³³ Njegova uspješna politika u tom smislu najjasnije se pokazala prilikom dubrovačkog kupovanja Stona i primorja. Iako je Dušan, čiji je pogled uperen tada mnogo dalje na istok, spreman da ustupi Dubrovniku i jedno i drugo, općina se mora zadovoljiti s onim što joj prepušta i bosanski ban.

Čini se ipak da se hipotezi o neposrednoj vlasti Nemanjića nad Mljetom od Miroslava do Dušana može suprotstaviti drugo mišljenje. Ono se zasniva na nekim izvorima s tadašnjeg mletačkog područja. Već i bez obzira na izvorni materijal koji upućuje na to da je 40-tih godina XIII st. Mljet pripadao u dubrovačku interesnu sferu, sama činjenica da je Venecija u četvrtom križarskom ratu stekla još jedno čvrsto uporište na Jadranu opravdava takve pretpostavke. Time se javio novi suparnik neretljanskoj vlasti, koji je nastojao da svoje vrhovništvo i proširi. Akcija koja je pokrenuta protiv Kačića, neretljanskih vladara, kao da je išla u prilog mletačkim težnjama. Jagma za najvećim otocima koja tada počinje svršava, doduše, tek nakon nekoliko desetljeća, ali Dubrovniku najbliži otoci — Lastovo, Korčula i Mljet uklopljeni su već 1240. g. u novu političku jedinicu pod vrhovništvom Venecije. Mljet se iz nje nije izvukao ni tada kad je kneževsku čast u Korčuli preuzela porodica Zorzi.²³⁴ Iako su oni postali u Korčuli nasljednim knezovima, čini se da se Mljet postepeno otimao njihovoj vlasti.²³⁵ Karakteristično je, naime, da dubrovački izvori priznaju Zorzijevima kneževski naslov na Mljetu samo do 1302. g., dok ga oni po korčulanskim izvorima nose sve do 1333. g.²³⁶ Štaviše, Dubrovnik u XIV st. više ne skriva svoje težnje: već 1301. g. šalje na Mljet svoga comesa,²³⁷ ali je primoran da ga iduće godine povuče.²³⁸ Akcija je bila očito preuranjena. Međutim, kad je Dubrovnik najzad 1333. g. ostvario svoje težnje što se tiče Pelješca, problem je Mljeta postao za njega mnogo ozbiljniji. On nije mogao dopustiti da se na tom otoku i dalje održe Zorzi. Pravna podloga za prisvajanje otoka u to vrijeme nije postojala, a sila bi jedva dovela do željenog rezultata. Zato je dubrovačka općina pronašla izlaz koji je u susjeda mogao probuditi najmanje sumnje u njene poštene namjere. Ona je iskoristila mljetski samostan. Dubrovački su građani doduše već

²³¹ K. Jireček—J. Radonić, n. dj., str. 171—172.

²³² V. Čorović, n. dj., str. 229.

²³³ N. dj., str. 223.

²³⁴ V. Foretić, Otok Korčula u srednjem vijeku do g. 1420, Djela JAZU 1940, str. 62. i d.

²³⁵ K. Jireček—J. Radonić, n. dj., str. 179; V. Foretić, n. dj., str. 78.

²³⁶ V. Foretić, n. dj., str. 79.

²³⁷ J. Gelcich, Monumenta ragusina. Libri reformationum V (1301—36), MSHSM XXIX, 1897, str. 5: »... quod accipiatur insula Mellite pro comune Ragusii et quod ponatur unus bonus homo ibi pro comune Ragusii, qui habeat regimen dicte insule, ad voluntatem domini comitis et sui consilii«.

²³⁸ Monumenta rag. Libri ref. V, str. 23: »captum fuit et ordinatum, ... quod insula Mellite dimictatur sicut prius erat et quod comune Ragusii non debeat se intrmittere de insula nominata«.

i u XIII st. ostavljali poneki legat mljetskom samostanu²³⁹ — iako ne uvijek — ali sada je općina pojačala svoju pasku nad samostanom postavljajući svoje prokuretove.²⁴⁰ Valja dodati da je to činila i nad drugim samostanima na području dubrovačke dijeceze.²⁴¹ Ali tada to više nije bilo dovoljno. Ona je pristala na to da pomogne mljetskom opatu u odštetnom zahtjevu kod Mladena Bribirskog,²⁴² ali je u isto vrijeme uzela opatu uz naplatu jednu lađu.²⁴³ Tražeći način kako da pomogne državi, Vijeće umoljenih je 1330. g. poslalo mljetskog opata da se što brže uputi »ad dominum regem Urossium«. To je već bilo doba ogorčene borbe za Mljet s korčulanskim knezom, koji je još prije 4. IV iste godine pokrenuo protiv Dubrovniku neku akciju kod kralja Uroša. Zorzi se očito potužio kralju Milutinu na Dubrovčane zbog otimanja otoka, našto je kralj uputio općini pismo »super facto Melide, Narenti et navigii«. ²⁴⁴ Veliko je vijeće ocijenilo ovaj korak Zorzija kao vrlo štetan po Republiku i odmah je preduzelo mjere za obranu svojih interesa. Bilo je naloženo trojici ili četvorici dubrovačkih trgovaca koji su bili u Srbiji da se smjesta upute na dvor srpskoga kralja. Njihova se dužnost sastojala u tome da se suprotstave optužbama i tvrdnjama korčulanskog kneza. Da je Veliko vijeće smatralo stvar vrlo hitnom, vidi se odatle što je trgovcima zaprijetilo globom od 100 perpera u slučaju da odmah ne izvrše nalog.²⁴⁵ Iz poznate građe nije jasno što se dalje zbivalo na srpskom dvoru. Činjenica je da je mjesec dana poslije obavijesti trgovcima Vijeće umoljenih slalo i opata kralju. Opat je vjerojatno imao da uvjeri kralja kako su optužbe korčulanskog kneza neosnovane, jer on ima pravo na Mljet i dijelove susjednog Stona, odnosno Pelješca. I to je njegovo pravo vrlo staro, jer ga uživa od Stefana Prvovjenčanog. Kako nema nikakva sigurna dokaza — osim osumnjičenih mljetskih falsifikata — da je opat stvarno uživao na mljetskom otoku **knezevska prava**, nije nevjerojatna pretpostavka da je u tom času nastala ona skupina mljetskih falsifikata pomoću kojih je opat mogao istisnuti suparnika s otoka. Ali možda bi vladarsku sumnju mogao pobuditi takav dokumenat u kojem bi se, navodili samo samostanski posjede na Mljetu (Babino Polje, Vrhmljeće itd.). Zato je, čini se, sastavljač falsifikata postupao vrlo mudro: on je unio u darovnicu Stefana Prvovjenčanoga i potvrđnicu Milutina i posjede na Stonu, odnosno na dubrovačkom području. Time je mogao kralju samo polaskati: kako se kralj ne bi veselio što je mljetski opat priznao njegovo pravo potvrđivanja na dubrovačkom teritoriju! Dakako, ako je opat uopće nastupio na dvoru s falsifikatima, odnosno ako je uopće išao u Srbiju. Jer dokaza za to još uvijek nema. Prema tome, ako su darov-

²³⁹ CD VI, str. 456, 465. i 500. (1284).

²⁴⁰ Mon. ragus. Libri ref. II, str. 310. (1305).

²⁴¹ Istog dana kad su postavljena na Mljetu tri prokuratora postavljena su i trojica prokuratora »monasterii Pecline« (Mon. ragus. Libri ref. II, str. 310).

²⁴² Libri ref. V, str. 267. (5. VI 1329).

²⁴³ N. dj., str. 138.

²⁴⁴ N. dj., str. 286. (18. V 1330).

²⁴⁵ Mon ragus. Libri ref. I, str. 326. i V, str. 284. »... quod occasione licterarum nobis nuper missarum pro parte serenissimi regis Urosii super facto Melede, Narenti et navigii, et quia nobilis et potens vir dominus Johannes de Georgii, comes Curzole, in detrimentum nostre civitatis nuper dirigitur gressus suos ad eundem dominum regem, mictatur distincte precipiendo tribus aut quatuor ex mercatoribus Raguseis, qui sunt in Slavonia, quod de presenti, receptis licteris, qualibet exceptione remota, debeant recedere de loco ubi sunt et ire in curiam domini regis predicti cum illa comissione, que eis per dominum comitem et suum parvum consilium dirigitur, ad nos excusandos ab hiis, que in dictis licteris continentur«.

nice srpskih vladara doista sastavljene od tobožnjeg destinatarata, kao što pretpostavljamo, onda je njihov postanak imao opravdanje jedino u borbi s korčulanskim knezom pred srpskim kraljem. Malo godina zatim darovnice »regum Raxie« služe već kao dokazni materijal na drugom sudu.

Zbivanjima na srpskom dvoru 1330. godine mogli bismo dati još jedno tumačenje. Pretpostavimo li da su mljetske darovnice postojale prije 1325. g., prije papine potvrđnice, onda bi činjenica da je korčulanski knez prijavio opata na srpskom dvoru mogla imati drugi smisao. Knez je mogao posumnjati u istinitost sadržaja darovnica — protiv njih su govorila njegova stvarna prava na otoku — pa je htio ispitati opatova prava na vrelu. Kralj također nije bio siguran, ali se obratio dubrovačkoj općini pismom, a ona je odlučila da se opat sam opravda kako zna.

Čini se po svému da korčulanski knez nije uspio razbiti na srpskom dvoru dubrovačke i opatove tvrdnje o Mljetu. Štaviše, općina se odlučila doskora na napad na mjerodavnijem mjestu. Njeni su poslanici 1337. g. prijavili korčulanskog kneza ne samo zbog toga što radi na njihovoj šteti u pitanju Mljeta, već i zato što ih je zbog Stona obijedio kod srpskog kralja.²⁴⁶ Parnica svršava 1338. g. i znači prekid gotovo stoljetne vlasti korčulanskih knezova nad Mljetom. Neobično povoljan ishod parnice Dubrovnik nije imao zahvaliti nekom historijskom pravu nad otokom već jednostavno činjenici da je mljetski opat pomoću falsificiranih isprava uspio uvjeriti Veneciju kako je unravo on gospodar otoka. Dakako, kao takva ga poznati neprijeponi historijski izvori uopće ne poznaju. Tako je učinjen prvi korak Dubrovnik do prisvajanja otoka. Ali se dugo općina neće usuditi da pošalje onamo nekoga svog plemića kao kneza.

Prije svega, nakon nesuglasica sa stanovništvom zbog oblika i visine rente opati su najzad 1345. uredili odnose tako da do kraja stoljeća nije dolazilo do novih sukoba.²⁴⁷

Usprkos tome Dubrovnik traži način da istisne opata s otoka. On ponovo nastoji onamo poslati kneza.²⁴⁸ I kad zbog toga Sanko Miltenović postavlja pitanje, Dubrovčani peru ruke kao nedužni. Oni — poručuju knezu — nisu ništa krivi, jer otok je ionako crkveni.²⁴⁹ Pomišljaju, međutim, i na to da o Mljetu pregovaraju s Balšićima.²⁵⁰

Prilike u mljetskom samostanu kao da su same išle na ruku težnjama dubrovačke općine. Ne samo da je jedan opat bio istjeran²⁵¹ — čime je omogućena nad samostanom komenda dubrovačkog nadbiskupa, već je malo iza toga drugi opat i ubijen.²⁵² To je u dubrovačkih sudaca i rektora pobudilo nadu da će zauzeti jurisdikciju nad mljetskim stanovništvom. Dubrovnik tada i pomaže Mlječane, daje im zajam i žito

²⁴⁶ Listine II, str. 14.

²⁴⁷ CD XI, str. 232.

²⁴⁸ Monum. ragus. Libri ref. III, str. 92: »Item in dicto maiori consilio captum fuit et firmatum . . . de accipiendo insulam Melite et mictere comitem illuc de Ragusio et accipere totum ius sclavorum«.

²⁴⁹ Monum. ragus. Libri ref. III, str. 122; CD XIII, str. 175.

²⁵⁰ Monum. ragus. Libri ref. IV, str. 54: »In cons. rogat . . . Prima pars est de faciendi peti insulam Melite per Juram de Balsa pro comune Ragusii (cassum)«.

²⁵¹ CD XIII, str. 492, g. 1373.

²⁵² M. Đinić, Odluke veća dubrovačke republike I, SAN, Zbornik za ist., jezik itd., knj. XV, 1951, str. 55, g. 1380.

i — popravlja samostan.²⁵³ Ali još uvijek ne šalje onamo svog kneza. On sve odlučnije potiče otpor stanovništva protiv opata i ulazi na poseban način u njihovu borbu. Naime, neobično je značajno da općina u to borbeno doba, dakle oko 1387. g., kad je uvjerena da je sazrela situacija da opata ukloni kao svjetovnog gospodara otoka, sama nastupa protiv opata s onim sredstvima s kojima je prije pomogla opatu da dođe do svog kneževskog položaja. Dubrovnik stvara odluku da se ispitaju mljetski falsifikati! Tako dolazi do odluke Vijeća na koju je upozorio Dinić.²⁵⁴ »In dicto Minori Consilio captum fuit quod in copia trasumenda de copiis trasumptis de privilegiis Melite, tam de concessione eiusdem insule Melite facta ecclesie Sancte Marie de Pulsano, quam de graciis et immunitatibus concessis a summo pontifice reddatur testimonium veritatis quod est copia copiarum autenticarum.« Tada je, dakle, Dubrovniku smetalo što je opat vršio na otoku čast na kojoj je želio vidjeti svoga čovjeka. Pod tim uvjetima nije bilo teško nagovoriti mljetske suce — koji su ionako, kao što će se još vidjeti, bili u sukobu s opatom — da dobrovoljno »dant, concedunt atque transferunt omnem eorum potestatem et iurisdictionem eis concessam ab habitatoribus et insulanis insule Melite super processu malefactorum penam sanguinis dignorum dominio Ragusii seu domini Rectori et sue curie, ut possint et valeant procedere, examinare, punire secundum merita delictorum.«²⁵⁵

Tek kad pažljivo promotrimo sadržaj obiju odluka — odluke Malog vijeća i mljetskih sudaca — postaje nam potpuno jasan sadržaj druge skupine mljetskih falsifikata, tj. tobožnjih Desinih darovnica. Ili tačnije, Desine »fundacione« darovnice. Kad bismo sudili po uobičajenim srednjovjekovnim samostanskim privilegijima, onda bismo u darovnici očekivali podjelu imuniteta ili »kraljevske slobode«. Ali samostan dobiva tobože pravo da opat sudi onim zločincima koji su se sklonili u crkvu. Foretić je zato pomišljao na pravo azila koje je samostan dobio,²⁵⁶ ali to je samo prvi dojam stečen zbog toga što je falsifikator namjerno upotrijebio za tobožnju Desinu odluku o podjeli »slobode« nejasnu formu. Prema tekstu falsifikata **opat je dobio »ius gladii«**. »Ad extremum namque talem francitiam et libertatem eidem monasterio sancte Marie de Melita concedimus et donamus, ut si aliquis homo aliquod malefactum perpetraverit, ex quo malefacto morti adiudicari debeat et ipse quolibet modo evaserit et ad monasterium ipsum confugium fecerit, nemo eum apprehendat vel in eum manum mittat, **set ad faciendam justitiam ecclesia ipsum detineat.**«²⁵⁷ Azil je varka. Crkva zadržava zločinca samo zato da mu može suditi.

Prema danas poznatoj građi nije jasno zašto se samostan bori — sudeći po sadržaju »fundacione« isprave — i protiv ius descensusa. **Možda** je opat imao u tom pogledu neku dužnost ili obavezu prema srpskom kralju. Bar bi se tako nešto moglo zaključiti prema Uroševoj povelji iz 1362. g.²⁵⁸

U svakom slučaju osnovni tenor »fundacione isprave« je opatovo tobožnje pravo višega sudstva, tj. pravo presude u kriminalnim parni-

²⁵³ Dinić, n. dj., str. 123. (g. 1381), str. 201. (g. 1382) i 381. (g. 1383).

²⁵⁴ M. Dinić, Povelje kneza Dese, str. 7.

²⁵⁵ D. Roller, n. dj., str. 301, bilj. 743.

²⁵⁶ Dvije isprave, str. 71.

²⁵⁷ N. dj., str. 69.

²⁵⁸ M. Dinić, Povelje kneza Dese, str. 8.

cama. Falsifikat je prema tome bio posljednji očajni pokušaj opata da spasi svoj položaj vrhovnog suca na otoku. Takav mu je položaj bio osporavan samo 1387—1388. g. Međutim, falsifikat nije uspio uvjeriti dubrovačke vlasti. Vjerojatno je čitava skupina falsifikata ipak bila podvrgnuta ispitivanju, kako je to zahtijevalo Malo vijeće. Opat je najzad, kao što je spomenuto, izgubio pravo presude nad slučajevima koji podliježu smrtnoj kazni.

Prema tome, 1390. g. dobivaju dubrovački knez i suci *ius gladii* nad otokom. Vjerojatno bi takvo stanje ostalo i dalje da se u zbivanjima početkom XV st. nije javio otpor protiv dubrovačke vlasti, odnosno protiv Zigmunda, kojega je priznavao Dubrovnik. Otok je pristao uz Ladislava Napuljskog. Novak, koji je bio *capellanus et cancellarius insule Mellite*, i tri suca koji su istakli zastavu kralja Ladislava protjerani su s otoka,²⁵⁹ a nekoliko godina nakon toga otok je podložen knezu »Šipana i otoka«.²⁶⁰ Tako je najzad istisnut opat s položaja vrhovne vlasti na otoku.

Međutim, za razumijevanje falsifikata i određivanje njihova postanka valja se osvrnuti i na odnose između otoka i srpskih vladara za Dušana i njegovih nasljednika.

Već je Dinić pokazao da se ni nakon pobjede opata nad korčulanskim knezom poslije 1338. g. srpski kraljevi nisu odrekli svog prava nad otokom.²⁶¹ Uroš IV je imao ondje neki poseban dohodak. On je darovao otok dvojici svoje vlastele, Kotoranima B. Baričanu i T. Bučiću. Dubrovačka je općina odmah nakon darivanja poslala caru poslanike koji su mu se potužili »kako imaju zabavu za Mljet od carstva mi i od vlastel carstva mi«, iako su ti isti Dubrovčani morali priznati caru da je Mljet njegov! »Gospodine caru Mljet jest carstva ti.«²⁶² Pritužba nije ništa koristila, jer je car nove obdarenike potvrdio u vlasti nad Mljetom i, štaviše, zamolio je Dubrovnik da im pomogne. Darovnica Mljeta spomenutim Kotoranima vjerojatno nije bila ostvarena, što nam ne daje pravo da osporavamo pravo Nemanjića nad otokom u drugoj polovici XIV st. Naravno da nam se postavlja pitanje kada su Nemanjići počeli isticati svoje pravo nad otokom. Dušan je, kako je već upozorio Dinić, još 1349. g. zabranio Dubrovčanima da se upliću u mljetske poslove, jer je otok njegov tako kao što je bio za njegovih roditelja i praroditelja.²⁶³ Ali kako je staro to pravo »praroditelja« nad Mljetom? Od Desinih darovnica, koje su jedino svjedočanstvo o njegovoj vlasti nad otokom, do darovnice Stefana Prvovjenčanog i zatim potvrđnice Milutina nema nikakvih vijesti. Tobožnje darovnice i ove dvojice Nemanjića opet su jedina svjedočanstva o njihovoj vlasti na otoku. Čini se da bismo za karakter njihove vlasti nad otokom mogli ustvrditi nešto slično onome na što se toliko puta nailazi kod srednjovjekovnih vladarskih porodica: one su mnogo češće nosile u svojim titulama zvučne i duge popise zemalja nego što su njima stvarno i vladale. Nije li se, dakle, dogodilo slično i Nemanjićima? Zato nam se u ovom pitanju ne čini toliko bitnim ni to da li je za Stefana Prvovjenčanog postojala stvarna srpska vlast na otoku. Vladarski je naslov, u kojem se

²⁵⁹ L. *Thallóczy* — J. *Gelcich*, *Diplomatarium ragusanum*, Budapest 1887, str. 725, g. 1402—1403.

²⁶⁰ D. *Roller*, n. dj., str. 167.

²⁶¹ Povelje kneza Dese, str. 8.

²⁶² N. dj., str. 7—9.

²⁶³ N. dj., str. 7.

upravo od tog vremena našlo i Zahumlje, bio bez sumnje dovoljna historijska podloga u času kad je za ostvarivanje historijskih prava Nemanjića bilo i dovoljno snage. Stoga je, prema danas neprijepornim historijskim izvorima, tek car Dušan stvarno i raspolagao otokom.

Kao što su se nad Zahumljem ukrštavali interesi različitih vladarskih i dinastičkih kuća, tako je ono bilo i u vjerskom pogledu stjecište pripadnika različite vjeroispovijesti. Danas se može raspravljati o tome koliko je i u koje vrijeme bio katolički, pravoslavni ili patarenski elemenat jak, ali nema sumnje o tome da su sva tri postojala na području Zahumlja. Za problem koji ovdje proučavamo nije odlučno vjersko stanje na čitavom području Zahumlja, već samo na Stonu, i to zbog toga što darovnica mljetskom opatu tvrdi da se darovani posjedi nalaze i na području Stona i Rata (Pelješca).

Metropolitanska prava nad gornjom Dalmacijom otima splitskom nadbiskupu oko 1000. g. dubrovački nadbiskup. Otad je stonski biskup, kao što je rečeno, njegov sufragani. Pojava patarena potkraj XII st. kao i osnivanje pravoslavne zahumske episkopije doveli su do toga da je katolički biskup postepeno gubio vlast nad svojim područjem. Po svjedočanstvu dubrovačkih ljetopisaca Nemanjin je brat Miroslav otjerao biskupa Donata, i on je umro u lokrumskom samostanu kao prognanik.²⁶⁴ Coleti tvrdi, pozivajući se na Gundulića, da je još za života Donatova zahumski knez Petar ponudio Dubrovniku da se popuni stolica biskupa u Stonu, ali da je za to zahtijevao najprije 300, a zatim 200 perpera. Bojeći se, tobože, simonije, Dubrovnik je odbio Petrov prijedlog. Stoga je biskupska stolica bila ispražnjena gotovo 80 godina. Kad je Coleti pisao VI svezak svoga djela *Illyricum sacrum*, nije znao da upravo u tom interregnumu, kako ga on naziva, valja tražiti uzroke proširivanja »shizmatika i heretika« na području biskupije. Naime, nezadovoljan politikom svoga brata Stefana, Sava je 1219. g. organizirajući srpsku crkvu, osnovao među ostalima i novu humsku episkopiju u Stonu. Sjedište je biskupije bilo u »Bogorodičinom manastiru u Stonu.«²⁶⁵ Episkopija je dobila mnoga imanja, ali se o njima nije znalo ni tačno ni mnogo s obzirom na to da su darovnice podijeljene episkopiji bile malo poznate. Nakon analize darovnica što ju je proveo A. Solovjev postaje jasno da je episkopija dobila već pri osnutku »16 sela, 8 zaselaka, 2 uljarevine, još nekoliko 'zemalja' (njiva), senokos, planinu i 40 kuća vlaha.«²⁶⁶ Iako je episkopija bila osnovana prije svega zato »da na toj krajnjoj tački izloženoj bude svetionik pravoslavlja« i da »na samoj državnoj granici budno bdije nad interesima srpske države i crkve«,²⁶⁷ a protiv utjecaja dubrovačke crkve, glavni su posjedi bili izvan eparhije, što Solovjev tumači nesigurnošću episkopa u Stonu »zbog prevlasti bogomilskog pokreta u Humu.«²⁶⁸ Njegovu pretpostavku potkrepljuje činjenica da je ugrožena episkopija još prije 1252. g. premještena u manastir sv. Petra i Pavla na Limu. Episkopija je početkom XIV st., kako se tuži episkop Danilo, tako »zapustela« da »ni vrhovine nema ni biri (i) ni jedinago dohodka ni otkuder.«²⁶⁹ A što je još važnije, u poveljama što su ih episkopiji dali Milu-

²⁶⁴ D. Farlati — J. Coleti, *Illyrici sacri tomus sextus, Venetiis 1800, str. 322.*

²⁶⁵ V. Corović, *Historija Bosne I, str. 224—225.*

²⁶⁶ Godišnjak V, str. 75.

²⁶⁷ V. Corović, n. dj., str. 224.

²⁶⁸ Godišnjak V, str. 73.

²⁶⁹ Godišnjak V, str. 75.

tin i Stefan Dečanski (o. 1324—1335) »ne spominje se više ni jedno selo u Stonskoj ili Primorskoj oblasti jer su ona izgubljena«, već »dobija tri metohije sa mnogo sela, verovatno u tuđoj, Budimljanskoj eparhiji, u zamenu za izgubljena imanja u Humu.« Solovjev je uvjeren da i »tu činjenicu možemo objasniti samo jačanjem bogomilskog pokreta u Stonu, koji je istovremeno i katoličkog biskupa primorao da beži iz Stona i da se skloni najpre u Dubrovnik, a zatim u Korčulu.«²⁷⁰ Doista, o katoličkom stonskom biskupu nema vijesti sve do g. 1281, a i tada on još uvijek nije u Stonu. Usprkos papinoj želji da se imenuje biskup,²⁷¹ sve do 1300. g., kad je Ivan de Crossio primio kao stonski biskup i korčulansku novo-osnovanu stolicu,²⁷² nema stvarnih stonskih biskupa. Time je i drugo sje-dište stonske biskupije prebačeno izvan zemlje, u Korčulu. Dubrovačka je crkva jedva dočekala takav razvitak događaja. Zato, kad je najzad 1333. g.²⁷³ kupila Ston i čitav poluotok, nije više, usprkos zahtjevima cara Dušana,²⁷⁴ htjela ondje čuti ni za pravoslavnog ni za katoličkog crkvenog poglavara. Ona je tek na ponovni zahtjev Dušana pristala na pravoslavnog popa, ali je ometala rad i uopće prava stonskog biskupa, tako da je on najzad bio primoran da pred papom povede parnicu protiv dubrovačkog nadbiskupa.²⁷⁵ Postupak je općine prema pravoslavnim kaluđerima bio takav da su oni već 1335. g. otišli sa Stona, a općina je onamo dovela 1344. g. bosanske franjevence. Oni su ostali na poluotoku sve do 1394. g.²⁷⁶

Međutim, ako prihvatimo podatke darovnica srpskih vladara mljetskom samostanu kao historijski tačne, onda među crkvena lica kao vlas-nike zemalja ili sela na Stonu valja ubrojiti i tu opatiju »Metohije« ili posjed opata na Pelješcu bio bi prema podacima Milutinove darovnice u stvari prilično velik: čitava Janjina s Popovom Lukom i Žuljanom, koja je činila istočnu granicu, i Motoružnica sa zapadne strane. Osim toga, neke poblize neodređene crkve sv. Stjepana i Jurja, kao i crkva sv. Nikole u Stonu. Taj se posjed, doduše, ne spominje kao vlasništvo stonske pravoslavne episkopije, ali valja imati na umu i to da je Janjina najveće naselje na otoku! Usprkos tome nijedan podatak u bogatom dubrovačkom arhivu ne govori do kraja XIV st. o mljetskom stonskom posjedu. Pret-postavka Bjelovučića o tome kako je Sv. Nikola u Stonu bio g. 1222. (kad on datira darovnicu Stefana Prvovjenčanog) »zacielo katolička glagoljaška crkva, koja je u ono doba ostala bez svećenika i vjernika«²⁷⁷ i kako je u isto doba »bilo još šaćica katolika u Janjini i Popovoj luci te ih kralj daje pod duševnu pasku benediktincima s Mljeta« razbijaju se na njegovoj tačnijoj konstataciji o kojoj »vrela govore«, naime, da »na poluotoku

²⁷⁰ Godišnjak V, str. 75. Za povijest stonske episkopije kao i katoličke biskupije vidi: I. Ruvarac, O humskim episkopima i hercegovačkim mitropolitima do godine 1766. Mostar 1901; zatim: »Ston u srednjim vijekovima. Crkveno-istorijska studija«, Dubrovnik 1915, od A. Liepopita. Djelce je u stvari odgovor na istoimenu raspravu episkopa N. Milaša. Obj. su pisane u suviše polemičkom tonu. »Zahumska pravoslavna episkopija u XIII. do XIV. v.« Z. Bjelovučića (Dubrovnik 1928) prema njegovim riječima je popunjenje podataka o pravoslavnoj crkvi što ih je dao u manjem djelu »Poluotok Rat ili Pelješac« (Zagreb 1907) i u »Povijesti poluotoka Rata (Pelješca)«, Split 1921. Posljednji je o stonskoj episkopiji pisao A. Solovjev u spomenutoj raspravi (Godišnjak V, 1953).

²⁷¹ CD VI, str. 488. (g. 1284).

²⁷² V. Foretić, Otok Korčula, str. 72. i d.

²⁷³ CD X, str. 163.

²⁷⁴ CD X, str. 163.

²⁷⁵ V. Foretić, n. dj., str. 84—85.

²⁷⁶ Z. Bjelovučić, Povijest poluotoka Rata (Pelješca), str. 50.

²⁷⁷ N. dj., str. 55.

²⁷⁸ N. dj., str. 59.

nema katolika u ovo doba«, (tj. u doba buna 1346—1347, i 1362—1363).²⁷⁹ I on je sam na drugom mjestu upozoravao na to da su do 1379. g. »na poluotoku samo tri župe, osnovane u Stonu 1335, u Trstenici 1347. i u Dubravi (Grudi) 1361 god. u koje Dubrovčani šalju vanjske svećenike«. Zato to »nije bilo pravo Franjevcima, pa se tuže god. 1349., da im se oduzimlju župe, koje oni obratiše.«²⁸⁰ U nevolji bismo još nekako mogli pretpostaviti da je Janjina bila »metohija« mljetskog samostana, kad nas u tome ne bi priječila potpuna nestašica izvora. Dubrovnik se doduše u XV st. bori s nekim ljudima koji su uživali posjede pravoslavnih popova,²⁸¹ ali o mljetskim posjedima nema traga.

Prema tome, ne bi se moglo kazati da su crkvene prilike u Zahumlju od prvih Nemanjića do sredine XIV st. bile bar toliko sređene da bi se ondje mogla učvrstiti bilo kakva crkvena vlast. Nekadašnji posjedi pravoslavne crkve na primorju i Ratu su zaboravljeni. Katolički biskup osim titule ne uživa na Stonu više ništa. Nije li to bila povoljna situacija za falsifikatora? Tko će tada moći provjeriti njegovu tvrdnju da je sredina Rata posjed mljetskog samostana? Ta srpski vladari nisu u XIV st. znali ni to što su početkom XIII st. dali vlastitom biskupu!

Najzad, da li su spomenuti posjedi opće bili darovani mljetskom samostanu? Jedino opravdanje za malo neobično darivanje katoličkom benediktinskom samostanu nalazi se u historiografiji u Stefanovoj prokatoličkoj politici. Ona je na tom području vjerojatna do 1219. g., do Savina osnivanja stonske episkopije. Zato i jest Solovjev datirao Stefanovu darovnicu oko 1217. g.²⁸² Ali kako naslov u potpisu ne odgovara tituli u arengi, nema više čvrste polazne tačke za datiranje. A poslije 1217. g. Stefan je imao manje prilike da pokazuje darežljivost prema katoličkim samostancima upravo na području gdje je njegov brat postavio nove čuvare pravoslavlja! Ako se ta činjenica poveže s karakterističnom šutnjom autentičnih historijskih izvora, onda naše pretpostavke o tome da Stefan nije obdario mljetski samostan dobivaju gotovo čvrstoću historijske činjenice.

Najzad, među posjede mljetskog samostana ubrajaju se također u privilegijama »srpskih kraljeva« i vinogradi koje je opat kupio »crkvenim dobitkom« u »Rijeci i Žrnovnici pred Dubrovnikom.«²⁸³ Raspravljajući o dubrovačkoj djedini, Foretić je prihvatio podatke isprave kao historijski tačne. »Dakle srpski kralj Stefan potvrđuje samostanu sv. Marije na Mljetu i one vinograde, koje je opat kupio crkvenim novcem u Rijeci i Žrnovnici.«²⁸⁴ Iz toga, nadalje, izvlači zaključak da je kralj priznao Dubrovniku samo jedan dio spornog zemljišta, pa se prema tome »jedan dio Rijeke i Žrnovnice, jamačno viši predjeli, nalazi pod vlašću srpskog kralja, a u tim dijelovima Rijeke i Žrnovnice bijaše opat kupio vinograde.«²⁸⁵ Činjenica jest da je Foretić došao do takva zaključka samo na osnovu ove isprave, jer inače nema podataka o tome da je u Rijeci i Žrnovnici (to je Župa) kupljeni posjed potvrđivao srpski kralj. Zbog iste je isprave

²⁷⁹ N. dj., str. 83, bilj. 2.

²⁸⁰ N. dj., str. 85.

²⁸¹ N. dj., str. 134.

²⁸² Godišnjak V, str. 71.

²⁸³ Monumenta serbica, str. 10.

²⁸⁴ Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina, Rad JAZU 283, str. 83.

²⁸⁵ N. dj., str. 83.

Foretić pretpostavljao da su se kupljeni vinogradi nalazili u višim, dakle, po njemu, prijepornim predjelima Astareje. Do sličnog zaključka dolazi J. Lučić, koji smatra da je »Žrnovnica označavala iz početka gornji dio Župe, pojas koji je obuhvaćen darovanjem Uroša IV 1357. Kasnije se proširio na čitavu Župu.«²⁸⁶ Ne ulazeći dalje u raspravljanja o tome da li su ti dijelovi Žrnovnice i Rijeke na kojima je navodni posjed mljetskog samostana doista kasnije priključeni Astareji, pitamo se koja je pravna podloga ove kraljevske odredbe. Ako je, naime, opat kupio te posjede, zašto ih je kralj morao potvrditi? To pitamo stoga što su se, do- duše, sporovi na pograničnom srpsko-dubrovačkom području doista vodili zbog vinograda,²⁸⁷ ali uzurpiranih, a ne kupljenih. Ali tako dugo dok je samo Stefanov privilegij podloga za zaključke o posjedima mljetskog samostana u prvoj polovici XIII st. na području Astareje, pitanje će vjero- jatno ostati otvoreno.

Najzad, čini se da bi trebalo prije nego što se prijeđe na stvaranje zaključaka o vrijednosti mljetskih falsifikata riješiti i pitanje od kada postoji samostan sv. Marije na Mljetu. Svi su dosadašnji autori do Dinića — bilo arheolozi ili historičari — polazili sa stajališta da je samostan zaista osnovao Desa, i to 1151. g. Dinić je upozorio na to da još 1177. g. nema samostana, jer tada pulsanski red ima samo crkvu sv. Mihajla na otoku. »Posle te godine a pre 1198 — zaključuje dalje Dinić — ako se možemo osloniti na ispravu Inokentija III, bio bi podignut samostan na otoku u jezeru.«²⁸⁸ Međutim, naša je analiza mljetskih isprava pokazala da ni bula Inocencija III nije pouzdana, pa se prema tome prvi sigurni podaci prebacuju u još mlađe razdoblje. Ako ostavimo zasad sud iudice privilegija srpskih vladara, onda su legati samostanu 80-tih godina XIII st., kao i postavljanje prokuratora nad samostanom 1281. g.²⁸⁹, prvi potpuno sigurni dokazi da samostan postoji. Time, dakako, nije rečeno da on nije bio sagrađen prije toga. Pozivajući se na rukopis Matteia »Serie cronologica delli paesi ottenuti e posseduti dalla Signoria di Ragusa«, K. Vojnović je tvrdio da je samostan bio »s početka pod zaštitom Dubrovnika, koji nemogavši ga na tolikoj dalečini zadržati, predade ga XIII. stoljeća na upravu (in commenda) knezu dubrovačkome poslanu po Mlecima, Marsiliju Zorzi i njegovijem nasljednicima pod suzrenstvom Mletaka, dok ne dođe konačno XIV. vijeka, po uplivu Ljudevita kralja Ugarskoga, pod Dubrovačku vlast.«²⁹⁰ Kad bismo taj neobično dragocjen podatak mogli provjeriti i zatim prihvatiti kao historijski tačan, onda bi nam mnoga stranica samostanske povijesti bila jasnija. To se, uostalom, ne bi kosilo s poznatim podacima, jer o nekoj kneževskoj vlasti ili uopće svje- tovnoj vlasti opata nad otokom ionako nema vijesti sve do parnice sa Zorzijevima 1338. g.

U dosadašnjim je prikazima lokrumskih i mljetskih falsifikata pro- pušteno detaljnije istraživanje kakav je bio odnos između opata i mljet- skih stanovnika. A ipak je već sama činjenica da Desina povelja govori o opatovu pravu nad onim obradivim površinama koje nisu samostanske

²⁸⁶ Historijska topografija dubrovačke Astareje (do god. 1366), Anali hist. inst. u Dubrovniku VIII—IX, 1960—1961, str. 277.

²⁸⁷ V. Foretić, n. dj., str. 85. i d.

²⁸⁸ Povelje kneza Dese, str. 15.

²⁸⁹ G. Cremošnik, Spisi dubrovačke kancelarije. Zapisi notara Tomazina de Savere 1278—1282, Monum. hist. ragus., vol. I, 1951, br. 486.

²⁹⁰ Crkva i država u dubrovačkoj republici, Rad JAZU 119, 1894, str. 51.

nametala takvu zadaću. Nitko od autora koji su se zanimali za prošlost otoka nije previdio da je opat sredinom XIV st. postao stvarni gospodar otoka. Dakako, u pojmovima XIV st. Međutim, samom se ugovoru iz 1345. g. daje različito tumačenje. Tako Gušić misli da spomenutim ugovorom mljetski opat »oslobađa otočane svih daća i feudalnih obaveza prema manastiru, a otočani se obavezuju plaćati opatu za otkup svojih zemljišta godišnje 300 hiperpera.«²⁹¹ Roller, naprotiv, tačno konstatira da »opat samostana sa svim monasima izjavljuje, da oslobađaju zauvijek sve stanovnike i općinu otoka Mljeta od sviju podložnosti, servituta, radova, službi i tereta, koje su dotada pojedinci i općina mljetska običavali davati mljetskom samostanu. Mljetska općina se obavezala sa svoje strane da će za to oslobođenje od svih službi plaćati godišnje 300 perpera samostanu.«²⁹² On je, nadalje, vrlo dobro zapazio da su zemlje bile podijeljene između samostana i nekih seljaka, odnosno Vladimirovića, samo se ne bismo mogli složiti s tim da je 1345. g. bio sklopljen »ugovor s univerzijom mljetskom o podjeli zemlje.«²⁹³ Jer obje su se stranke obavezale sa svim svojim blagom na održavanje novih uvjeta pod kojima su seljaci morali služiti samostanu. Tom se zgodom, dakako, moralo utvrditi kakvi su i posjedovni odnosi, jer se kmetska služba vršila na vlastelinovoj zemlji, a ne na vlastitoj. Stoga nije tačno da 1345. »nisu sve zemlje bile predane mljetskoj općini.«²⁹⁴ Već je tada seljacima bilo stalo da se utvrdi što je samostansko s obzirom na nemalu otkupnu svotu za kmetsku službu. Samostan, odnosno nadbiskup, pred kojim se rješavao spor, nije ni mislio osporavati bilo kojem vlasniku vlasništvo nad zemljom. Rustici Valte, illi de Vladimiro i universitas mogli su i dalje uživati »terrena que hactenus et antiquitus semper tenerunt et habuerunt.«²⁹⁵ Ne ulazim u tumačenje geneze zemljišnog vlasništva na Mljetu, jer ono ne zadire u ovu temu. Napominjem samo da su shvaćanja Rollera o vjerojatnoj pojavi privatnog vlasništva prije 1345, kao i nekim »prvobitnim rodovskim zajednicama, koje su vrlo sporo gubile svoj karakter«²⁹⁶ još u XIV st. odraz nepoznavanja posjedovnih odnosa na dalmatinskom i na hrvatskom području u srednjem vijeku uopće. Danas je potpuno jasno da se privatno vlasništvo moralo javiti s pobjedom teritorijalnog principa udruživanja nad krvnim, a to znači nakon doseljenja na Balkan. Općina kao seljačka organizaciona jedinica u XIV st. nema s rodovskim uređenjem nikakve veze.

Obostrana briga za tačno ograničenje zemlje potpuno je razumljiva i za seljake i za samostan. Nesigurni posjedovni odnosi mogli su i jednima i drugima omogućiti otimanje. Ali valja konstatirati i to da 1345. nijedna od stranaka nije na sudu dokazivala na osnovu čega drži određene zemlje u posjedu. To drugim riječima znači da se stranke nisu prepirale zbog zemlje. Ovaj prijelaz iz naturalne i radne rente na novčanu, po kojem su »dotadašnji kmetovi postali zakupnici«, a koji je stvarno bio »vječni livel, po kome je zemlja opterećena plaćanjem određenog zakupa ali je vlasnik (mljetski samostan) ne može zakupcu oduzeti,«²⁹⁷

²⁹¹ Otok Mljet, str. 23, bilj. 44.

²⁹² Agrarno-proizvodni odnosi, str. 169—170.

²⁹³ N. dj., str. 169.

²⁹⁴ N. dj., str. 170.

²⁹⁵ CD XI, str. 232.

²⁹⁶ N. dj., str. 171.

²⁹⁷ D. Roller, n. dj., str. 170.

bio je za seljake neobično važan. Prodiranje robno-novčanih odnosa u tom obliku u vlastelinstvo donosilo je seljacima općenito oslobođenje od neposredne vlastelinove kontrole. Zbog pomanjkanja podataka nemoguće je utvrditi da li je novo opterećenje seljaka, tj. svota od 300 perpera, bilo veći teret nego prijašnja kmetska služba.²⁹⁸

Iste godine kad je sklopljen ugovor između opata i stanovništva Mljeta sastavljen je i **Liber de ordinamenti et dele usance**.²⁹⁹ Izdavač Statuta ili, kako bismo mogli kazati, Zakonika G. Wenzel pretpostavljao je da su se u njemu osjetile posljedice rasprave iz 1338. g. Naime, on misli da je apelacija na »lo conte de Ragusa« prema čl. 19.³⁰⁰ davala već tada posebno mjesto dubrovačkom knezu u mljetskom sudu. Međutim, s obzirom na naprijed prikazan spor oko višeg sudstva na otoku najvjerojatnije je taj član, kao i neki drugi, kasniji dodatak. Za nas je osobito važno i zanimljivo nešto drugo. Naime, pitanje kakav je položaj zauzimao opat prema mljetskoj općini (comune). To je otprilike doba kad i na drugom kraju Jadrana, na području Frankopana, niču Statuti ili Zakonici, koji također uređuju odnose između kneza i stanovništva. Kakve li razlike između krčkih knezova, koji su se od mletačkih činovnika pretvorili u prave feudalne gospodare, i mljetskog opata, koji nema na otoku, osim novčane rente, gotovo nikakva prava! On npr. nema pravo postavljati svoje činovnike niti ubirati globe. Štaviše, ni u slučaju kriminalnih prekršaja, dakle slučajeva koji se ponajviše ostavljaju presudi vlastelina, opat ne dijeli s općinom novčanu kaznu. Statut je, doduše, određivao da se kao suci izabiru samo oni ljudi koji se budu opatu činili najzgodniji ili korisni,³⁰¹ ali što je to značilo u životu otoka, pokazuju zbivanja nakon 40 godina. Takvi korisni suci povelili su borbu protiv opata. Već je Wenzel ustvrdio da ni u zakonodavstvu nije opat značio ništa, jer je zbor čitava otoka bio najviša zakonodavna vlast.³⁰² Bilo bi zanimljivo utvrditi da li je ovaj osobit položaj mljetske općine u odnosu na vlastelina rezultat duljeg razvitka ili su mljetski stanovnici iskoristili dolazak novog vlastelina da mu vežu ruke i svedu prava i prihode na 300 perpera godišnje. Vjerojatnije je posljednje.

Kako se povod sastavljanju mljetskih i lokrumskih falsifikata tražio u odnosu između benediktinskih samostana (lokrumskog i mljetskog) ili dubrovačke općine i otoka, jedva je tko od historičara zapazio da je već nakon 40 godina došlo do ponovnih sukoba između mljetske općine i opata. Jedino je Gušić, govoreći o prokuratorima mljetskog samostana, u jednoj bilješci upozorio na to da se »12. maja 1388. žali opat mljetski Andrija sa svojim redovnicima pred 'nobili viro ser Nicholao de Mence procuratore dicti monasterij' i pred mljetskim sucima, da su Mlječani zauzeli sve zemlje, koje pripadaju pojedinim crkvama na otoku.«³⁰³ On je taj podatak izvadio iz Dubrovačkog arhiva ne znajući da je već Coleti ove dokumente o sporu 1388. g. štampao pod naslovom »**Tabulae controversiae et conventionis inter Monachos et insulanos Melitenses.**«³⁰⁴ Naime,

²⁹⁸ Ako se usporedi ta svota sa svotom što je Dubrovnik daje caru Dušanu, onda se čini otkup kmetske službe neobično velik.

²⁹⁹ Beiträge zur Quellenkunde der dalmatinischen Rechtsgeschichte im Mittelalter, Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen, B. II, H. 1, 1849, str. 3—25.

³⁰⁰ N. dj., str. 14.

³⁰¹ N. dj., str. 16.

³⁰² N. dj., str. 34.

³⁰³ Otok Mljet, str. 23—24, bilj. 46.

³⁰⁴ Illyricum sacrum VI, str. 145.

12. V 1388. došao je zaista opat Andrija s dvojicom redovnika i samostanskim prokuratorom pred mljetske suce, tj. one iz Babina Polja, Žare i Blata, njih šestoricu i pred universitas (mljetski zbor), pa je pred crkvom sv. Pankracija i pred posebno pozvanim svjedocima pokazao privilegij Honorija III³⁰⁵ optužujući Mljećane (Meletani) zbog toga što su prisvojili neke crkve i kapele na otoku. »Et vos omnes scitis« — nastavlja samostanski prokurator — »et non potestis negare, **quod omnes Ecclesiae seu Capellae, quae sunt in Insula, sunt et fuerunt de Monasterio ut membra, pleno jure, tam in spiritualibus, quam in temporalibus cum omnibus juri-bus et pertinentiis ac terris.**« Zato otočani ne mogu kršiti to samostansko pravo i dužni su primiti onog monaha ili svjetovnog svećenika kojega im pošalje opat. U nastavku se prokuratorove optužbe može razabrati i to da se spor vodio i za neke zemlje. Naime, on nastavlja ovako: »Insuper occupastis vineas et terras ubi fuerunt vineae, **quas monasterium possidebat antiquitus cum pertinentiis, quae vineae et terrae sunt in Babino-poglie; etiam occupastis domum dictam Sochnizam cum pertinentiis ac juri-bus suis apud Cimiterium Sancti Pangratii, in qua solebat Abbas venire et habitare cum monachis suis quandocumque veniebant rus.**«

Advokat mljetskih općinara pokazao je umjesto odgovora instrumentum opata Petra iz 1345. g., prema kojemu su oni, kaže advokat, »liberi ab omni servitute Monasterii et tu Domine Abbas nec tui successores nec Monachi habetis aliquod jus in Insula Melitae, nisi de Zerna Clada versus Losinum, quae Zerna Clada est in fine Dughoboglie. Et pro residua parte Insulae damus vobis perperos trecentos annuatim grossorum Ragusii Monasterio Sanctae Mariae supradictae.« Advokat je zatim u ime zbora obećao da će oni, ukoliko su uzeli neke samostanske posjede, njih i vratiti, ali da se opat nema šta miješati u teritorij Blata i onaj pod Vodicom, kao i onaj u Žari, jer za njega plaćaju seljaci iz Žare. A što se tiče optužbe da su uzeli samostanske crkve s pripadnostima, oni odgovaraju da su to učinili na osnovu privilegija opata Petra, jer im je on to dao uz cijenu od 300 perpera. Uostalom, Petrov privilegij potvrdio je i kardinal Nikola, legat Urbana VI.³⁰⁶

Samostanski je prokurator na to od njih zahtijevao privilegij opata Matije, koji je, kako kažu, potvrdio i papa. Ali, »illi ostenderunt Instrumentum Fratris Petri Abbatis, quod non erat confirmatum et quod remanserunt confusi, quia jus non habebant.« Dakako da je prokurator na toj neprilici seljaka gradio dalje. Tvrdio je da je opat Petar mogao osloboditi seljake samo za svog života, a da im crkve nije mogao dati »nec in vita, nec in morte«, jer se one ne mogu otuđiti bez papinske dozvole. Osim toga, upozoravao ih je »**in Instrumento vestro nulla mentio de Ecclesiis sit**«, što je bilo tačno. Kad su ga zatim seljaci upitali zašto plaćaju 300 perpera, on im je odgovorio: »Vos solvitis Monasterio supradicto annuatim perperos trecentos pro laboreriis et serviciis consuetis, quia tenebamini ligonizare omnes vineas Monasterii supradicti et seminare absque omni solutione cum expensis consuetis, et alia laboreria Monasterii omni tempore abque solutione, et pro territoriis seu terratico tenebamini dare annuatim quintam partem grani, vini, ac omnium naventiarum. Et de terris quas nunc possidetis et de pascuis. Illud quod vos

³⁰⁵ 1216—1227.

³⁰⁶ 1378—1389.

in praesenti tollitis de omnibus istis supradictis Claustralis Frater Petrus non potuit vos liberare nisi in vita sua.« Izloživši tako njihove dužnosti i protumačivši tadašnje stanje, prokurator je zaprijetio seljacima izopćenjem samog pape »quia estis inobedientes Privilegio domini nostri Honorii Papae tertii«. Seljaci su molili rok za razmišljanje, a tada su pre-pustili samostanu svoje pravo nad svim crkvama na otoku »quia nos non sumus Dominus Papa, ad quem spectat conferre ecclesias nec ei volumus contradicere«! Oni će primiti kapelana kojega im odredi samostan; ako bi netko uzeo samostanske posjede, neka se oni protiv njega posluže svojim pravom. Zatim nastavljaju: »De pertinentiis vinearum vestrarum in Babino-Poglie, quas postulastis damus amodo vobis vestrisque successoribus et domum dictam Sochnizam juxta Cimiterium Sancti Pangratii cum omnibus juribus sit vestra sicut fuit, pro afflatura illud quod pertinet ad Ecclesiam Sancti Pangratii videlicet quarta pars, rogamus vestram Paternitatem donetis nobis annuatim unum star olei pro lampada, quod oleum ardeat ante Corpus Domini Nostri in dicta ecclesia; et Universitas adimplebit pro residuo tempore illud, quod deficient.« Na to se čitav zbor zakleo da će davati četvrtinu »afflature«, počevši od spomenute Crne Klade do Krvare s obje strane otoka. Obostranom zakletvom i izdavanjem isprava zapečaćenih pečatom obiju stranaka završio je napokon ovaj dvogodišnji spor.

Prema tome, u odnosu između opata i mljetskih stanovnika došlo je do nekih promjena koje su našle odraza u konačnom sporazumu. Po sve-mu se čini da je stanovnicima bilo osobito stalo do crkve sv. Pankracija u Babinu Polju, sjedištu otočkog zbora, pa su je zbog toga nastojali oti samostanu poričući mu pravo nad svim crkvama na otoku. Posve razumljivo da su zajedno s crkvom prisvajali i njena imanja — vinograde u Babinu Polju, iako su oni bili opatu osigurani ugovorom iz 1345. g. Opat se u sporu poziva na bule Honorija III i Urbana VI, koje inače nisu poznate, dok su se Mlječani služili samo ugovorom iz 1345. g. Zato su stanovnici morali priznati da nemaju pravo uživanja crkvenih posjeda u Babinu Polju i izmolili su u opata od četvrtine prihoda ulje za rasvjetu jednog oltara. Toliko je samostan popustio što se tiče prihoda zemalja u Babinu Polju. Međutim, opat je netačnim tumačenjem ugovora iz 1345. povećao podavanja mljetskih podanika na taj način što je zemlje mljetskog zbora — dakle one za koje stanovnici otoka do tog vremena nisu ništa davali opatu — opteretio četvrtinom. Tobože u ime rasvjete crkve (afflatura). U čitavu je sporu za nas najvažnije to da je samostan branio svoje posjede uz crkvu sv. Pankracija u Babinu Polju i da je nastojao dokazati kako mu pripadaju prihodi, odnosno podavanja i od seljačkih, a ne samo od samostanskih posjeda. Seljaci su, naprotiv, željeli doći do samostanskih vinograda u Babinu Polju, ali su zbog pomanjkanja dokaza ne samo izgubili parnicu već su bili opterećeni novim teretom. Takav je postupak samostana morao izazvati nezadovoljstvo, pa nam se gledan u tom svjetlu korak mljetskih sudaca 1390. — kad su, kako je naprijed spomenuto, predali ius gladii dubrovačkom rektoru i sucima — čini razumljiv. A da je i Dubrovnik radio protiv opata, pokazuje odluka Malog vijeća s kojom nas je upoznao Dinić. On je zaključio da ispita samostanske privilegije, jer mu se činilo sumnjivim opatovo isticanje vrhovne su-dačke vlasti. Mislim, prema tome, da ne ćemo pogriješiti ako spor između opata i mljetskog stanovništva koji je počeo negdje oko 1387, a završio

1390, smatramo glavnim uzročnikom postanka jedne grupe mljetskih falsifikata.

Međutim, možda će odnos između benediktinskih samostana na području dubrovačke dijeceze također ukazati na provenijenciju i nastanak nekih mljetskih falsifikata. Kad je Šišić obrađivao postanak lokrumskih falsifikata, i to onu grupu koja govori o darivanju sv. Pankracija, ustvrdio je da je ta grupa nastala u drugom deceniju XIII st. Njen je postanak uvjetovala želja lokrumskih benediktinaca da dođu do Babina Polja.³⁰⁷ On tada ipak nije osim svojih pretpostavaka raspolagao s drugim dokaznim materijalom. Tada je on, kao uostalom i svi drugi autori, polazio sa stajališta da je fundacionalna isprava o lokrumskom samostanu autentična. Ali već je Coleti morao navesti mišljenje Ignacija Georgija, koji je u djelu »Commentarium de Congregatione Melitensi« poricao da »Institutum Benedictinum ante saeculum duodecimum in Ragusinam ditionem in vectum fuisse.«³⁰⁸ Budući da je Ignacije bio mljetski opat, ne može se od njega očekivati nepristranost kad govori o počecima suparničkog samostana. Ali njegov se dokaz može provjeriti. Naime, on tvrdi da je onaj Petar koji je došao pohoditi svoje rođake s Tremita »Monachus quidem erat, non tamen ex illis, qui peculiarem Sancti Benedicti disciplinam colebant; siquidem Monachi Tremitenses unde discesserant, nullis certis legibus... sed ad instituta majorum et praescripta suorum Praesidium vitam monasticam exigebant«. Dakle, Petar je mogao samo uvesti **coenobiticam vitam**. Tek oko 1123, nastavlja opat Ignacije, došla su iz Monte Cassina trojica monaha »qui Ordinem atque Institutum sancti Benedicti in ditionem ragusinam invexerunt«, a odatle su se proširili i na ostale otoke. S namjerom da pobije spomenutog pisca Coleti je nabrojio sve darovnice lokrumskom samostanu, koje je kasnije historiografija ocijenila kao falsifikate.

Historičaru se zaista čini, kad čita spomenute »fundacione« isprave za benediktinske samostane da nešto nije u redu. Jer to nije slučaj samo s lokrumskim samostanom.³⁰⁹ Već je od Foretićeva izdanja tzv. fundacione isprave mljetskog samostana jasno da ni ona nije autentična. Broj se povećava mutnim osnutkom samostana »in Baleni« — tobože također u XII st., i to 1158. g., kad se na taj korak, kako kaže bilješka u Coletija, odlučio kralj Radoslav sa ženom Julijom i sinom Branislavom.³¹⁰ I taj je samostan kralj tobože darovao lokrumskim benediktincima. Prvi samostan koji je zaista bio zapisan u montekasinskim analima je Sv. Marija

³⁰⁷ Letopis, str. 226.

³⁰⁸ Illyricum sacrum VI, str. 145.

³⁰⁹ Kako u ovoj raspravi ne namjeravam obrađivati i lokrumske falsifikate — iako su oni svojim sadržajem povezani s mljetskima — zadržala bih se u vezi s pitanjem ispravnosti fundacione isprave lokrumskog samostana na sumnjama koje prema mom uvjerenju dovoljno govore protiv njene autentičnosti. Šišić je i ovdje kao i vrlo često na drugim mjestima u svojem Ekskursu zatvarao oči pred činjenicama koje bi mogle baciti sumnju na ispravu. On je npr. sve varijante strpao u bilješke! Mislim da će biti dovoljno ako upozorim na jednu takvu »varijantu«. Isprava se sastoji iz priče o postanku i darovnice. Odluka dubrovačkih prvaka o darivanju glasi u Coletija ovako: »... publicam donationem fecimus... Leoni presbytero et Petro monacho campum scilicet illud, cuius nomen est ville in Lacromensi insula! Ne bi se moglo kazati da je baš jasan tekst. Ali Šišićeva, odnosno Kukuljevićeva preradba teksta sasvim je drugačija: »Ex eo... donationem fecimus... Lebni presbytero et Petro monacho, absolvamus (eos) ab omni (impedimento et inquietac)ione et donamus (eis) Lacromonam insulam«. Mislim da bi se objektivnom analizom moglo vrlo lako dokazati da se ova isprava ni najmanje ne razlikuje od ostalih lokrumskih falsifikata.

³¹⁰ Letopis, str. 188.

u Rožatu. Dubrovčanin Savinus šalje bogate darove montekasinskom opatu moleći ga — kažu anali — »ut de nostris fratribus eidem Abbas ad Monasticum ordinem demonstrandum in Dalmatiam mitteret, pollicens non minimum proficuum per hos loco isti venturum«. Opat nije oklijevao. Odmah je poslao s redovnicima »diuinarum scripturarum codices et ecclesiasticum apparatus«. Uz dopuštenje pape Kaliksta II i dubrovačkog nadbiskupa Savin je darovao »templum domumque Sanctae Mariae de Rabiata cum omnibus fundis, vectigalibus et proventibus utriusque annexis attribuit, ubi monasticae vitae initia et fundamenta jacerent.« Coleti ne zna, kako kaže, zašto nije bila ispunjena Savinova želja i zašto u posjed samostana nisu došli montekasinski benediktinci, već lokrumski redovnici. Ali kad mljetski opat Ignacije priča o počecima monaškog života na dalmatinskoj obali, onda on zna odgovor. Vjeran svojoj ranijoj tvrdnji da lokrumski samostan nije od početka XI st. bio benediktinski, on je početke novog reda datirao 100 godina kasnije. Trojica pak montekasinskih monaha nisu dugo boravila u Rožatu »sed ad Melitam Insulam transvecti, in quadam Pago, cui nomen Babino poglie, apud aeccliam S. Michaelis sedem sibi collocarunt.« Kako je na kraju otoka bio mali otočić u jezeru s pravoslavnim manastirima — koji su srpski kraljevi sagradili svojim monasima — i crkva sv. Marije, benediktinci su se radije preselili onamo, unijevši u taj samostan »regulam sancti Benedicti et ritum latinum.«³¹¹ Misao je mljetskog opata jasna: ne znajući za pravo vrijeme osnutka mljetskog samostana, on je pokušao pomoću oskudnih jedinih njemu poznatih izvora spasiti od neizvjesnosti bar svoj samostan. Za nas je u svakom slučaju značajno da je on kao benediktinac priznao da su mljetski samostanci došli u pravoslavni samostan sv. Marije, što znači da je on »grčki obred« smatrao na Mljetu starijim. Da li je na taj način protumačio mljetske falsifikate?

Uostalom, sličnu su brigu mučili i njegovi predšasnici u XIV st. kad su isto tako netačno prikazivali početke svog samostana. To što su pripisivali početke pulsanskim benediktincima, samo je dokaz više da su u odabiranju materijala na osnovu kojega će sastaviti falsifikate bili daleko oprezniji. Pripisujući osnutak samostana redovnicima iz Apulije, redu koji u doba sastavljanja falsifikata više nije postojao, oni su se mnogo manje izvrgavali opasnosti da budu otkriti. Ako su već lokrumski benediktinci izmislili Tremite, oni su pošli još dalje. Tko zna nije li Dinić ispravno pretpostavljao da je upravo u doba nastajanja falsifikata dubrovačko poslanstvo koje je išlo na Tremite imalo za zadaću da ispita tvrdnje benediktinaca sa svog područja.³¹²

Prema tome, od pet benediktinskih samostana na području dubrovačke dijeceze u XIII st. — tj. lokrumski, mljetski, sv. Mihajla na Šipanu, sv. Andrije de Pelago i sv. Filipa i Jakova u Višnjici — samo se za dva znalo nešto tačnije kad su osnovani. Među te se nisu ubrajali ni mljetski ni lokrumski! Stoga je trebalo da falsifikati nadomjeste nepoznatu prošlost. I ne samo to. Među samostanima je bez sumnje postojalo oštro suparništvo zbog prihoda koji su novi samostani dobivali. Da je upravo lokrumski predvodio borbu za posjede, svjedoči velik broj falsifikata i način na koji je došao do stvarnog uživanja nekih posjeda. Valja podsje-

³¹¹ *Illyricum sacrum* VI, str. 62—63.

³¹² *N. dj.*, str. 67.

titi samo na to da je opat Stancius 1198. g. došao do samostana sv. Marije u Rožatu usprkos protivljenju rođaka osnivača! On je, doduše, bio i sam, kako tvrdi isprava iz 1198. g.,³¹³ Savinin unuk, ali on nije bio benediktinac iz Monte Cassina. Konzulima se i dubrovačkom sudu činio otpor Stancijevih rođaka nerazuman i oni su jednostavno crkvu s posjedima predali lokrumskom opatu!

Grupa lokrumskih falsifikata o crkvi sv. Pankracija ukazuje na to da se nešto slično pokušalo provesti i na Mljetu. Ali ondje je, čini se, izostao uspjeh zbog suviše jakog otpora mljetskog samostana. O borbi za taj posjed — na kojem je lokrumski samostan želio postaviti također svog opata³¹⁴ — nema nešto sigurnijih historijskih podataka, ali ona se s obzirom na datume falsifikata mogla voditi najranije svršetkom XII st. Međutim, činjenica je da se lokrumski opat sam nije borio za posjede. Bar koliko o tome zna historija. Dakle, moguća je još jedna pretpostavka: lokrumski opat je znao da se mljetska općina bori sa samostanom za crkvu sv. Pankracija, za koju nije nikako mogla dokazati da joj pripada. Nije li opat u tom momentu dao sastaviti falsifikate kako bi dokazao da ta crkva pripada od XII st. njegovu samostanu?

Uostalom, da se još ni u XIV st. nije smirila borba oko posjeda ili tačnije za posjede benediktinskih samostana, pokazuje, čini se, onaj odlomak tobožnjeg mljetskog privilegija Stefana Prvovjenčanog koji govori o samostanskim posjedima u Rijeci i Žrnovnici. Nije li se pri tom pomišljalo na posjede Sv. Marije u Rožatu? Ili na posjede poblize nepoznatog samostana »in Baleni«, tj. u Žrnovnici? Njih je pravovremeno preotelo lokrumski samostan, što dakako, nije moralo potpuno obeshrabriti i mljetskog opata.

S obzirom na priču o postanku mljetskog samostana i Šišićevo dokazivanje o njenoj autentičnosti i historijskoj tačnosti valjalo bi još primijetiti ovo: tačnost kojom se u priči nabrajaju osnivač pulsanskog reda i njegovi nasljednici u doba kad red više ne postoji najbolji je dokaz kasno sastavljene priče. Ta nije bilo teško iz legende Ivana od Matere, osnivača reda, izvaditi podatke o montegarganskom samostanu sv. Marije kad je »glavni izvor legendu sv. Jovana iz Matere napisao »malo po svećevnoj smrti neki pulsanski monah.«³¹⁵

Zaključak

Čini se da su istraživanja o postanku mljetskih falsifikata dala ove rezultate: postanak je dviju grupa mljetskih falsifikata uvjetovala potreba benediktinaca da u sporu s korčulanskim knezom najprije steknu kneževska prava na otoku, a zatim da ih u borbi s mljetskom općinom i zadrže.

Prva je grupa falsifikata — to su privilegiji srpskih vladara — načinjena vrlo vješto, očito stoga što su se falsifikatori poslužili kao uzorima ispravama Nemanjića srpskoj crkvi. Činjenica da se o organizaciji bilo pravoslavne ili katoličke crkve na teritoriju Zahumlja gubilo u XIV st. sjećanje pomogla je ostvarivanje opatovih želja. Bar što se tiče Mljeta.

³¹³ CD II, str. 294.

³¹⁴ Letopis, str. 226.

³¹⁵ Letopis, str. 189.

Kako nisu postojala pismena svjedočanstva ni o tome što su benediktinski samostani stjecali u vrijeme osnivanja na području dubrovačke dijeceze, falsifikator je po želji opata u tobožnje isprave srpskih vladara unio i takve posjede za koje su se spomenuti benediktinski samostani otimali. To su, prije svega, benediktinski posjedi na području dubrovačke Astareje. Dok je falsifikatorov rad, čini se, zaista pomogao opatu da se učvrsti njegov položaj na otoku, sve ono što je falsifikat trebao da dokaže kao pravo opata izvan Mljeta nije nikad ostvareno. To je ostalo pium desiderium mljetske opatije.

Nastojanje mljetske općine da istisne opata bar iz onog dijela otoka u kojem je općina imala svoje sjedište, iz Babina Polja, nametalo je potrebu za sastavljanjem druge grupe falsifikata. Zato su Desine isprave u svom ne baš suviše logičnom sastavu trebale da dokažu kako je svaki seljački posjed na otoku podvrgnut feudalnoj obavezi, odnosno kako opat ima »pravo mača« (ius gladii), tj. pravo izricanja smrtne kazne nad mljetskim stanovnicima.

Iz bojazni da se najzad ne postavi pitanje kad je nastao samostan, opat je naručio i »fundacionu« ispravu. Pošto je očito sam izabrao destinataru tobožnje Desine darovnice, naime, montegarganski samostan, a ne svoju opatiju, oduzeo je naručenim falsifikatima logičnost, a sebi pravnu podlogu da ih u javnosti upotrijebi. Operacija s preradbom papine bule, tj. umetanje samostana u tobožnju bulu Aleksandra III, nije ništa više mogla spasiti. Ona je mogla biti svjedočanstvo jedino o tome da je samostan sv. Marije postojao potkraj XII st. Zato ni ona, ni Desine isprave nisu, koliko smo danas o tome obaviješteni, postale opatovim oružjem u javnom životu.

Résumé

LES CHARTES FALSIFIÉES DE L'ÎLE DE MLJET

Après une introduction historiographique étendue, dans laquelle l'auteur présente un résumé plutôt circonstancié des opinions sur quelques chartes appartenant au groupe connu dans la science sous le nom de »chartes falsifiées de Lokrum«, on passe à l'analyse des chartes particulières. On prend en considération seulement celles des chartes, qui prétendent être délivrées en faveur des bénédictins de Mljet. Les chartes traitées sont classées en deux groupes: un groupe est constitué par les prétendues chartes du prince Desa datant de 1151, par une charte de confirmation non datée du Pape Innocence III et par les chartes sur la transcription des »donationales« de Desa datant de 1284. L'autre groupe des prétendues chartes »privilégiales« du Couvent est constitué par les »donationales« non datées des rois Stefan Prvovjenčani et Milutin, et ensuite par la confirmation de celles-ci datant de 1325.

L'auteur entreprend d'abord une analyse diplomatique des chartes »donationales« de Desa, en constatant qu'elles sont écrites sous forme d'une charte privée ou notariale, et non pas sous forme d'une charte publique. Outre la datation et la forme subjective de la narration, la formule la plus importante, à savoir la corroboration, est rédigée, elle aussi, à la manière d'une charte privée. Ce sont les témoins (*testes*) qui, au lieu du souverain, donnent à la charte la *fides publica*. Les souverains de Zahumlje et de Duklja n'ayant pas, au XII

siècle, une chancellerie propre, le falsificateur a inventé un certain notaire — Mattheus —, prétendu scribe et témoin de la charte »donationale«. C'est pour cela que ces chartes manquent d'une formule notariale finale (rogation, complétion et signation). La persuasion de l'auteur que la charte »donationale« de Desa représente une falsification est renforcée par le fait que les données sur la prétendue transcription sont incomplètes. Ensuite, l'auteur adhère à l'opinion que l'autre charte de Desa, la prétendue charte »fondationale« en faveur du Couvent de Sainte Marie de Mljet, représente, elle aussi, une falsification grossière et maladroite. Quant à la bulle du Pape Innocence III, elle est rédigée, selon l'auteur, sur la base de la bulle authentique du Pape Alexandre III datant de 1177. La falsification de la bulle papale a été faite en vue de démontrer que le Couvent de Mljet existait vers la fin du XII siècle et qu'il appartenait au couvent de même nom de Pulsan.

Les chartes »donationales« des souverains serbes Stefan Prvovjenčani et Milutin étant les seuls témoignages historiques sur la relation des souverains avec le Couvent de Mljet, l'auteur est en état d'entreprendre une analyse critique de la forme même des chartes, mais sans entrer dans les détails de leur contenu historique. D'après l'auteur, on peut affirmer que l'intitulation dans l' »arrena« de la charte Stefanienne de Mljet est influencée par la signature dans la corroboration du diplôme de Hilandar appartenant au même souverain. Tandis que l' »arrena« du diplôme de Stefan se détache, de par son contenu, des autres chartes délivrées dans la chancellerie de Raška, son »appreciation« représente une exception. La sanction, elle aussi, montre deux éléments qui ne se retrouvent que dans les chartes de Milutin et Dragutin: à cause de cela, elle n'est pas conforme, non plus, aux règles de la chancellerie de Raška au commencement du XIII siècle. Finalement, l'auteur croit que la formule dévotionnelle et la signature étendue de la charte Stefanienne de Mljet est plus conforme aux usages des petits-fils et des lointains successeurs de Nemanja qu'aux usages de la chancellerie de son fils. En se basant sur tout cela, l'auteur argumente que le diplôme Stefaniien de Hilandar a influencé, par certaines de ses formules, le diplôme de Mljet, tandis que l'entrelacement des formes et des formules anciennes avec celles plus récentes impliquerait, selon toute apparence, l'impossibilité que le diplôme de Mljet ait été délivré à l'époque où l'historiographie le situe communément. La charte non datée de Milutin indique elle aussi, que la confirmation dans la charte de Stefan comporte des manques à cause desquels l'auteur ne la considère pas comme authentique. Par suite des mêmes manques, dans ce groupe des chartes apocryphes entre aussi la bulle papale datant du 13 juin 1325 (Pape Jean XXII).

Dans la deuxième partie de son étude, l'auteur essaie de déterminer l'époque à laquelle ces falsifications doivent être attribuées. On suppose que les »donationales« des souverains serbes datent probablement de 1330, l'époque où le Prieur de Mljet et le Recteur de Korčula se disputaient, à la cour serbe, la compétence rectorale sur l'île de Mljet. Il semble qu'en profitant de ces falsifications le Prieur — qui à cette époque défendait les intérêts de la Commune de Dubrovnik — a réussi de repousser les recteurs de Korčula de l'île et de menacer leur crédit auprès des autorités vénitienes.

Le soin de la Commune de Mljet de repousser le Prieur au moins de la partie de l'île dans laquelle se trouvait le siège de la Commune, imposait la nécessité de la confection de l'autre groupe des falsifications. C'est pour cela que les chartes de Desa, dans leur structure qui n'est pas trop logique, devaient démontrer que toutes les propriétés paysannes de l'île étaient sujettes à des obligations féodales, respectivement que le Prieur jouissait du *ius gladii*, c'est-à-dire du droit de prononcer la peine capitale aux habitants de Mljet.

En redoutant la possibilité qu'on pose une fois la question de la date de fondation du Couvent de Sainte Marie, le Prieur a commandé aussi la charte

»fondationale«. Ayant évidemment lui-même élu le destinataire de la prétendue »donationale« de Desa, à savoir le Couvent de Sainte Marie de Monte Gargano, et non pas sa propre abbaye, il a privé les falsifications commandées de leur logique et soi-même du fondement juridique pour leur emploi public. Le remaniement de la bulle papale, à savoir l'insertion du Couvent dans la prétendue bulle d'Alexandre III, n'y pouvait rien changer. C'est pour cela que la bulle aussi bien que les chartes de Desa n'ont jamais paru dans la vie publique.